

Rapport 2008:1

Kommunernas påverkansprogram och deras deltagare år 2004

En kartläggning

brå

brottsförebyggande rådet

Kommunernas påverkansprogram och deras deltagare år 2004

En kartläggning

Rapport 2008:1

Brå – centrum för kunskap om brott och åtgärder mot brott

Brottsförebyggande rådet (Brå) verkar för att brottsligheten minskar och tryggheten ökar i samhället. Det gör vi genom att ta fram fakta och sprida kunskap om brottslighet, brottsförebyggande arbete och rättsväsendets reaktioner på brott.

Denna rapport kan laddas ner från Brottsförebyggande rådets webbplats, www.bra.se/publikationer

Produktion:

Brottsförebyggande rådet, Information och förlag,
Box 1386, 111 93 Stockholm. Telefon 08-401 87 00, fax 08-411 90 75,
e-post info@bra.se

Brå på Internet www.bra.se

Författare: Hanna Ginner-Hau

Omslag: Ylva Hellström

© Brottsförebyggande rådet 2008

ISSN 1100-6676

Innehåll

Förord	5
Inledning	6
Teori om två grupper av unga som begår brott	6
Forskning om svenska programverksamheter saknas	7
Frågor	8
Urval	8
Påverkansprogram för unga lagöverträdare	11
Etablerade manualbaserade program	11
Programmen utformades ofta individuellt	15
Sex till åtta träffar det vanligaste	16
Vad säger internationell forskning?	17
Ungdomar i påverkansprogram	20
Otillräckliga kunskaper om unga svenska lagöverträdare	20
Självrapporterade uppgifter om kriminalitet och andra normbrott	21
Risken för långvarig kriminalitet varierar	24
Det fanns inga skillnader i påverkansprogram mellan grupperna	30
Sammanfattande diskussion	32
Hur kan kommunerna förbättra sina program?	32
Referenser	35
Bilagor	37
Bilaga 1. Datainsamling	37
Bilaga 2. Huvudbrott i aktualiserande lagföring	40
Bilaga 3. Frågor om skolsituation	41
Bilaga 4. Imputering av bortfall	42
Bilaga 5. Principalkomponentanalys	43
Bilaga 6. Klusteranalys	44
Bilaga 7. Antisociala kamrater och skolproblem i de fyra klustren	46

Förord

Det finns en stor efterfrågan på kunskap om vilka insatser som fungerar för ungdomar som döms till vård inom socialtjänsten för brott som de begått. Mot den bakgrunden inledde Brå år 2003 ett projekt för att försöka utvärdera effekterna av kommunernas påverkansprogram för unga lagöverträdare. I samarbete med kommunerna samlades uppgifter in om innehållet i påverkansprogrammen i ett 70-tal kommuner och om de 189 ungdomar som deltog i programmen de första tio månaderna år 2004. Ungdomarnas återfall i brott följdes sedan upp 18 månader efter att programmet påbörjades. Avsikten var att se om olika typer av påverkansprogram hade olika bra effekt för ungdomar med olika problemprofiler. Vid bearbetningen av materialet visade det sig emellertid att det saknades förutsättningar för att göra en effektutvärdering. Det fanns inte ett antal distinkta programalternativ, där tillräckligt många ungdomar i varje typ av program deltagit för att effekterna skulle kunna jämföras.

Trots detta innehåller det insamlade materialet intressanta uppgifter som inte finns redovisade på annat håll, vilket gjort att Brå ändå valt att publicera materialet. Det beskriver hur påverkansprogrammen i Sverige såg ut år 2004 och rapporten innehåller, mot bakgrund av internationell forskning, en diskussion om programmens möjliga effekter. Det ger också en beskrivning av hur de deltagande ungdomarnas problem såg ut och hur stor andel av dem som återföll i brott. Det framgår att det finns en stor spännvidd i deras problem, allt ifrån ungdomar som förefaller ha en låg risk för att fastna i långvarig kriminalitet till dem som utifrån insamlade uppgifter har en mycket oroande profil när det gäller risk för fortsatt brottslighet. Det är vår förhoppning att rapporten kan vara av intresse för både socialtjänsten och rättsväsendet, liksom för andra som är intresserade av frågor kring ungdomar som begår brott.

Av olika skäl har det tagit lång tid att färdigställa rapporten och de uppgifter om påverkansprogrammen som den bygger på är nu inte helt färska. Det finns skäl att ha det i åtanke när man läser rapporten. Det går inte att utgående från den uttala sig om innehållet i kommunernas påverkansprogram år 2008.

Rapporten har skrivits av Hanna Ginner-Hau, leg psykolog. Värdefulla synpunkter har lämnats av docent Ann-Charlotte Smedler och professor Bo Winnerljung. Ett särskilt tack riktas till alla de kommuner som hjälpt till med datainsamlingen!

Stockholm i januari 2008

Jan Andersson
Generaldirektör

Stina Holmberg
Enhetschef

Inledning

Många ungdomar som har begått brott döms till vård inom socialtjänsten. Det har under senare år blivit allt vanligare att dessa ungdomar deltar i någon form av påverkansprogram inom ramen för sin påföljd. Olika typer av påverkansprogram förekommer i närmare hälften av vårdplanerna för ungdomar som dömdes till vård inom socialtjänsten år 2004 (Brå 2005:13).

Idealt sett ska vården erbjuda en behandling som är dokumenterat effektiv, och som reducerar risken att den unge återfaller i brott. Men vården äger rum inom ramen för en påföljd och bör därför också följa straffrättsliga principer om proportionalitet och förutsebarhet. Dessa juridiska principer är inte helt lätta att förena med ett behandlingstänkande.

Påverkansprogram för unga lagöverträdare har funnits inom svensk socialtjänst under en relativt kort tid. De ändringar i lagen som infördes år 1999, med skärpta krav på tydlighet, proportionalitet och förutsebarhet i påföljdssystemet för unga lagöverträdare, är troligen huvudförklaringen till att programmen fått ett så snabbt och starkt genomslag. När en insats genomförs i form av ett påverkansprogram framgår innehåll och omfattning tydligt vilket svarar väl mot lagens nya krav.

Men kommunernas strävan att hitta nya, bättre vägar att socialt återanpassa unga brottslingar har också drivit på utvecklingen. En av de första kommunerna som startade program var Haninge, som inledde sin verksamhet i slutet av 90-talet. Deras programmodell infördes ganska snart därefter i en rad andra kommuner. Sedan dess har enskilda kommuner utvecklat egna program, oftast genom revideringar av de ursprungliga programmen; de har lagt till nya komponenter och tagit bort andra. Andra kommuner har i stället valt att satsa helt på manualbaserade program med amerikanskt eller svenskt ursprung.

Men trots att påverkansprogram blivit en så vanlig insats är det oklart vad ett påverkansprogram egentligen är. Det beror på att programmen utformas och bedrivs lokalt. Även om insatsen när den genomförs i programform kan beskrivas tydligare i den enskilda kommunen saknas övergripande, mer systematisk kunskap om vad påverkansprogram för unga lagöverträdare innehåller.

Vi saknar också kännedom om den målgrupp programmen riktar sig mot. Det finns i dagsläget ingen övergripande kunskap om problemtyngden hos de ungdomar som döms för brott. Det gäller också de unga lagöverträdare som deltar i påverkansprogram. Det är omöjligt att uttala sig om ifall påverkansprogram för unga lagöverträdare är bra eller dåligt utan att närmare veta vem programmen är avsedda för.

Förmodligen kommer olika typer av programverksamheter att utgöra ett betydelsefullt inslag i socialtjänstens arbete med unga lagöverträdare även efter de lagändringar som trädde i kraft 1 januari 2007. Programmen kommer då att förekomma i den påföljd som nu heter Ungdomsvård eller ingå som en del av påföljden Ungdomstjänst.

Teori om två grupper av unga som begår brott

Eftersom det saknas systematisk kunskap både om vad programmen består av och om vilka som går i dem, går det heller inte att uttala sig om huruvida de är bra eller dåliga för att förhindra att unga lagöverträdare återfaller i brott. Att i generella ordalag uttala sig om vad som är bra och dåliga insatser för ungdomar som döms för brott är över huvud taget svårt eftersom brottslighetens bakgrund och omfattning ser så olika ut för olika ungdomar.

Att begå brott under tonåren är relativt vanligt, åtminstone bland pojkar. En majoritet av svenska pojkar i 15–16-årsåldern uppger själva att de begått minst ett brott under det senaste året (Brå 2006:7). Men även om många ungdomar begår brott under tonårstiden är det endast ett fåtal som fortsätter att göra det som vuxna. De som fastnar i en kriminell livsstil har oftast börjat begå brott innan tonåren; etablerad kriminalitet i vuxen ålder ses sällan utan att några tecken på antisocialt utagerande förekommit före puberteten (Långström, 2003).

Utifrån detta har Moffitt (1993) formulerat en teori om *tonårstidsbegränsad* respektive *långvarig* kriminalitet. Enligt denna har de ungdomar som riskerar att fastna i långvarig kriminalitet debuterat i antisocialt beteende före 11–12-års ålder. I förhållande till ungdomar med tonårstidsbegränsad kriminalitet är deras brottslighet mer omfattande och har i större utsträckning inslag av våldsbrott och andra brott med ett tydligt brottsoffer.

De ungdomar som har en tonårstidsbegränsad kriminalitet har däremot haft en prepubertal utveckling som inte skiljer sig från andra ungdomars, och deras brottslighet är mindre omfattande och mindre allvarlig. Trots detta kan kriminaliteten under tonåren vara mycket omfattande även för ungdomar med tonårstidsbegränsad kriminalitet. Medan kriminaliteten hos ungdomar med tonårstidsbegränsad kriminalitet förväntas klinga av vartefter de blir äldre så riskerar ungdomar med långvarig kriminalitet att komma att tillhöra den lilla del av befolkningen som ägnar sig åt någon form av antisocialt beteende under större delen av livet. Bakgrunden till och prognosen för det kriminella beteende som leder till en lagföring i tonåren kan alltså se mycket olika ut.

Forskning om svenska programverksamheter saknas

Det finns i dagsläget omfattande internationellt forskningsstöd för att vissa insatser i större utsträckning än andra kan bidra till att reducera återfall i brott. Det finns också resultat från metaanalyser som tyder på att olika program är olika effektiva för ungdomar med hög respektive låg risk att återfalla i brott (Howell & Lipsey, 2004). Forskningen kring effekterna av olika insatser för ungdomar som begår brott är huvudsakligen genomförd i USA och Kanada, och det är inte givet att den tillgängliga forskningen kan generaliseras till svenska förhållanden. Bristen på svensk forskning inom området och det faktum att påverkansprogrammen blivit så vanliga, utan att vara tydligt definierade insatser, var två av skälen till att *Brås projekt om påverkansprogram* startade 2003. Den ursprungliga tanken var att undersöka effekterna av olika typer av påverkansprogram för unga lagöverträdare. Men trots att socialtjänstens inställning till att utvärdera programverksamheterna har varit mycket positiv och samarbetet med dem som arbetat med programmen fungerat bra, visade det sig ganska snart att det inte skulle gå att göra någon egentlig effektstudie. Det beror framför allt på att det inte är möjligt att bland programmen identifiera tydligt åtskilda typer av åtgärder. Därtill ser det kriminella beteendet hos de ungdomar som deltar i programmen så olika ut att det är svårt att skapa tillräckligt stora jämförbara grupper av ungdomar.

Ett alternativ hade kunnat vara att genomföra randomiserade kontrollerade studier, det vill säga lotta deltagarna till olika typer av behandling för att undersöka om programmen har olika effekt, i ett mindre antal kommuner med tydligt definierade program. Man skulle också behöva en kontrollgrupp, det vill säga en grupp ungdomar med liknande bakgrund som får en annan typ av vård inom socialtjänsten. För att genomföra den typen av studier krävs också att man har tillräcklig kunskap både om den insats som ska utvärderas och om de personer som får insatsen. Som tidigare nämnts finns inte sådan kunskap när det gäller påverkansprogram och de ungdomar som deltar i dem. Kunskapen om påver-

kansprogram är helt enkelt för dålig för att det ska vara möjligt att genomföra tillförlitliga studier av vilken effekt de har.

Därför har syftet med detta projekt inte varit att utvärdera om ett visst påverkansprogram är mer eller mindre effektivt för att förebygga återfall i brott. Avsikten har varit att bidra till en förbättrad kunskap när det gäller de insatser för dömda ungdomar som bedrivs i form av påverkansprogram. Eftersom det inte har funnits någon samlad kunskap om socialtjänstens programverksamheter var ett av syftena med projektet att undersöka vad en insats som genomförs i form påverkansprogram egentligen består av. Det går inte att uttala sig om huruvida dessa insatser är adekvata eller inte utan att veta något om vem de riktar sig mot. Att det rör sig om ungdomar som överlämnats till vård inom socialtjänsten säger mycket lite om vilka de individer är som ska påverkas att inte begå fler brott. En central del av detta projekt har därför varit att också undersöka egenskaperna hos de ungdomar som programmen är tänkta att påverka.

Frågor

För att skapa ett underlag för att kunna diskutera påverkansprogram som intervention för unga lagöverträdare samlade Brå år 2004 in ett material i syfte att belysa huvudsakligen följande frågeområden:

- Vad är ett påverkansprogram i praktiken? Vad innehåller programmen? Hur genomförs de? Vad säger internationell forskning om effekterna av olika typer av program? Hur förhåller sig svenska program till aktuell forskning?
- Vilka egenskaper har de ungdomar som deltar i påverkansprogram? Vilken typ av brott har de begått? Är programdeltagarna en någorlunda homogen grupp eller går det att särskilja olika typer av problematik? I vilken utsträckning återfaller de i brott inom en 18-månaders period?
- Hur kan socialtjänstens insatser för unga lagöverträdare utvecklas?

Det är viktigt att påpeka att denna undersökning enbart avser påverkansprogram som genomförs inom ramen för en påföljd. Det går därmed inte att utifrån de resultat som presenteras här dra slutsatser om socialtjänstens hela arbete med ungdomar som begår brott eller ens hela den insats som görs inom ramen för en påföljd, där påverkansprogram ibland bara utgör en del. Det är också viktigt att påpeka att i snitt tre och ett halvt år gått sedan materialet samlades in år 2004. Rapporten ger alltså inte en helt färsk bild av kommunernas påverkansprogram.

Urval

Data har samlats in i samarbete med kommuner och stadsdelar över hela landet. Alla de 121 kommuner som i en enkätundersökning genomförd av Brå under våren 2003 uppgav att de bedrev påverkansprogram erbjöds delta i projektet.¹

Av de kommuner som visade intresse för studien deltog ett 70-tal kommuner och stadsdelar under hela eller delar av datainsamlingsperioden. I dessa kommuner tillfrågades de ungdomar som påbörjade program inom ramen för en överlämnandedom under de första tio månaderna 2004 om samtycke till att delta i undersökningen. Under denna period hade 49 av de deltagande kommunerna

¹ Denna opublicerade enkätundersökning genomfördes av Brå:s medlingskansli. Storstäderna behandlades i denna enkät som en enhet men inbjudan till projektet ställdes separat till varje stadsdel då det är på den nivån som programmen bedrivs. En utförligare beskrivning av hur kommunerna rekryterats till projektet och hur datainsamlingen genomförts återfinns i bilaga 1.

ungdomar som deltog i program och samtyckte till att delta i undersökningen. Analyserna i den här rapporten bygger på uppgifter från 189 pojkar.²

De som deltog i studien fyllde i ett självrapporteringsformulär i samband med att programmet påbörjades. Frågorna berörde bland annat kriminellt beteende och annat problembeteende, droger och alkohol, skolsituation, kamratrelationer och psykisk hälsa. Den som ansvarade för programmet dokumenterade den unges deltagande vid varje tillfälle. Programansvarig fyllde också i ett formulär med övergripande frågor om hur programmet genomförts. Utöver detta har också den aktuella domen inklusive vårdplan och yttrande hämtats in. Uppgifter om aktuell och tidigare lagföring har hämtats från lagföringsregistret. Programdeltagarna följdes upp 18 månader efter att programmet påbörjats med hjälp av uppgifter från både lagförings- och misstankeregister. Därutöver inhämtades uppgifter från Statens institutionsstyrelse om eventuell placering på § 12 institution.

Undersökningsgruppen

Pojkarna som ingår i studien är huvudsakligen 16 eller 17 år gamla (73 procent). En knapp femtedel är 18 år medan endast 8 procent är 15 år.

En tredjedel av dem (30 procent) har varit lagförda innan den aktuella lagföringen. Knappt hälften³ (45 procent) har tidigare varit aktuella för insatser hos socialtjänsten. Det vanligaste huvudbrottet i den aktuella domen, det vill säga den som föranlett ungdomens deltagande i påverkansprogram, är framför allt våldsbrott (40 procent, varav 30 procent misshandel, grov misshandel 4 procent) och tillgreppsbrott (35 procent, varav 16 procent stöld, 5 procent grov stöld och 8 procent tillgrepp av fortskaffningsmedel).

Gruppen är relativt representativ för samtliga dömda till påverkansprogram

I en tidigare rapport (Brå 2005:13) kartlade Brå innehållet i vårdplanerna för samtliga ungdomar som under första halvåret 2004 dömdes till vård inom socialtjänsten. Det finns inga stora skillnader mellan den grupp programdeltagare som undersöks här och de pojkar som i den tidigare kartläggningen av vårdplaner hade påverkansprogram som föreslagna vård (Brå 2005:13). Som framgår av tabell 1 var majoriteten i hela den grupp som hade påverkansprogram som föreslagna insats också 16 eller 17 år gamla. I den undersökta gruppen ingick en lägre andel 15-åringar och fler 18-åringar.

² 221 personer gav sitt samtycke till att delta. För två av dessa gick det inte att få in erforderliga uppgifter från kommunen och för en person gick ärendet tillbaka till åklagare innan programmet påbörjades. Av övriga 218 var 23 flickor, som inte inkluderas i analysen eftersom de i detta sammanhang utgör en särskild grupp som behöver studeras på annat sätt. 6 pojkar har exkluderats på grund av ofullständiga uppgifter i självrapporteringsformuläret. Se även bilaga 1 och 4.

³ För samtliga uppgifter om tidigare aktualitet hos socialtjänsten gäller att det utifrån yttrandet har gått att konstatera att den unge har varit aktuell för insatser som registrerats i socialtjänstregistret. Utifrån de uppgifter vi har går det dock inte att med säkerhet avgöra att personen *inte* varit aktuell.

Tabell 1. Åldersfördelning i den undersökta gruppen, av alla pojkar som under de första sex månaderna 2004 dömts till överlämnande med påverkansprogram respektive annan öppenvård i vårdplanen samt bland alla överlämnade under denna period.

Ålder	Undersökt grupp Procent (antal)	Samtliga i påverkans- program Procent (antal)	Samtliga överlämnade Procent (antal)
15	8 (16)	23 (97)	23 (277)
16	38 (72)	39 (169)	36 (439)
17	34 (64)	31 (134)	32 (389)
18	18 (34)	7 (31)	8 (96)
19	0,5 (01)	0 (0)	0,6 (7)
Total	100 (189)	100 (431)	100 (1 208)

I jämförelse med de pojkar som ingår i kartläggningen och samtliga överlämnade ungdomar som hade påverkansprogram som föreslagen insats hade den undersökta gruppen en något mindre andel tidigare lagförda (35 procent jämfört med 30 procent) och det var också en mindre andel som tidigare varit aktuella hos socialtjänsten (55 procent jämfört med 45 procent). En möjlig förklaring till denna skillnad är att de mest belastade ungdomarna i högre utsträckning än övriga kan ha valt att inte delta i undersökningen. Av samtliga pojkar som ingick i den tidigare kartläggningen av överlämnade ungdomar hade 45 procent tidigare varit lagförda, och för 64 procent fanns uppgift om att de tidigare varit aktuella inom socialtjänsten. Den högre siffran i gruppen som helhet förklaras sannolikt av att i totalgruppen ingår även ungdomar som fått slutenvård och de kan antas vara mer belastade än de som får öppenvård.

Tabell 2. Tidigare lagförda och tidigare aktuella hos socialtjänsten i den undersökta gruppen av alla pojkar som under de första 6 månaderna 2004 dömts till överlämnande med påverkansprogram respektive annan öppenvård i vårdplanen samt av alla överlämnade under denna period.

	Undersökt grupp Procent (antal)	Samtliga i påverkans- program Procent (antal)	Samtliga överlämnade Procent (antal)
Tidigare lagförda	30 (132)	35 (152)	45 (538)
Tidigare aktuell hos socialtjänsten	45 (85)	55 (235)	64 (767)

När det slutligen gäller huvudbrottet i den aktuella lagföringen ser man ingen större skillnad mellan de tre grupperna.

Tabell 3. Huvudbrott i aktuell lagföring för den undersökta gruppen av alla pojkar som under de första 6 månaderna 2004 dömts till överlämnande med påverkansprogram respektive annan öppenvård i vårdplanen samt av alla överlämnade under denna period.⁴

	Undersökt grupp Procent (antal)	Samtliga i påverkans- program Procent (antal)	Samtliga överlämnade Procent (antal)
Våldsbrott	40 (75)	41 (178)	38 (460)
Tillgreppsbrott	35 (66)	37 (159)	37 (451)
Trafikbrott	7 (14)	2 (9)	2 (25)
Skadegörelse	4 (8)	4 (16)	5 (54)
Narkotikabrott	2 (4)	3 (12)	4 (44)
Övrigt	12 (22)	13 (57)	14 (174)
Total	100 (189)	100,0 (431)	100 (1 208)

⁴ För en mer detaljerad tabell se bilaga 2.

Påverkansprogram för unga lagöverträdare

Ett syfte med projektet var att undersöka påverkansprogram inom ramen för sin påföljd och vad det i praktiken innebär att en ung lagöverträdare deltar i ett påverkansprogram. För varje person som ingick i undersökningen dokumenterades därför hela deltagandet i programmet i en programdagbok. I denna programdagbok angavs för varje programtillfälle innehåll, tidsomfattning och vilka som deltagit utöver den unge själv. Av de 189 pojkar som ingår i undersökningen avbröt 7 programmet och för 8 gick det inte få in uppgifter om genomgången program från ansvarig kommun. De uppgifter som redovisas baseras därmed på 174 programdeltagare.

Hur socialtjänstens programverksamheter utformas bestäms helt och hållet lokalt. Det finns ingen vedertagen definition av vad ett påverkans- eller konsekvensprogram egentligen är, och verksamheterna i olika kommuner ser mycket olika ut. Genomgången av de programdagböcker som samlats in visar att på en övergripande nivå står begreppet påverkansprogram bara för en arbetsform, det vill säga att socialtjänsten har en i förväg mer eller mindre detaljerad plan för hur ett antal träffar med programdeltagaren ska genomföras. Påverkansprogram kan därför enbart betraktas som ett samlingsnamn för olika typer av insatser som genomförs på ett strukturerat sätt.

Det har inte gått att skapa meningsfulla kategorier av de olika programverksamheter som ingått i undersökningen. Även om insatserna inte skiljer sig så mycket åt när det gäller programmets innehåll, hur man genomför dem (till exempel individuellt eller i grupp, med eller utan föräldrar) och omfattningen på programmen, så förekommer vitt skilda kombinationer av olika typer av programinslag. Dessa genomförs i sin tur på olika sätt i program som pågår olika länge. Detta gör att även om många program har flera liknande programpunkter så blir det ändå omöjligt att sammanföra hela ”programpaket” som är tillräckligt lika med avseende på såväl innehåll, genomförande som omfattning. Här görs därför i stället en övergripande beskrivning av programmen med utgångspunkt från om de är mer etablerade och manualbaserade eller lokalt utformade, hur programmet genomförs (om det till exempel ges individuellt eller i grupp) och hur omfattande det är.

Etablerade manualbaserade program

I materialet finns två etablerade manualbaserade program representerade: *Vägvalet* och *Aggression Replacement Training (ART)*. Endast ett fåtal (7 procent) av programdeltagarna har genomgått något av dessa program i sin helhet. För betydligt fler ungdomar har enstaka programpunkter hämtats från något av programmen.

Vägvalet

Programmet *Vägvalet* utgår från den teoretiska modell om kriminalitet som Gunnar Bergström har beskrivit i boken *Kriminalitet som livsstil* (2003). Utgångspunkten för modellen är Glenn Walters (1990) teori om ”the criminal lifestyle”.

Modellen bygger på antagandet att kriminella tankar har ett samband med kriminellt handlande. Sådana tankar kan till exempel vara ”alla gör ju så”, ”det drabbar ju ingen fattig” eller ”han får skylla sig själv”. Därför måste förändring-

en ta sin början i sättet att tänka. Mot den bakgrunden fokuserar programmet på att kartlägga och förändra de tankemönster som anses ha koppling till kriminalitet. Målet är att motverka eller bryta en kriminell livsstil och därigenom undvika fortsatt kriminellt handlande. Som en del av programmet ska den unge också få hjälp med att etablera goda vuxenkontakter och med att grundlägga meningsfulla fritidsaktiviteter.

Målgruppen för programmet är ungdomar som har en kriminell livsstil eller som är i farozonen för att hamna där. Programmet består av gruppträffar som i vissa fall kompletteras med individuella insatser. Deltagarna får lära sig fakta om kriminalitet samt att upptäcka och utmana kriminella tankar. Exempel på teman för gruppträffarna är: "Vad vill jag med mitt liv?", "Kriminella tankar", "Vad får någon att fortsätta begå brott?". Det finns en kort och en lång version av Vägvalet. Programmet ska enligt manualen åtminstone omfatta ett 20-tal träffar och programtätheten bör vara minst två gånger per vecka.

Om Vägvalet är en metod som är effektiv för att förhindra eller bryta en kriminell karriär är inte utvärderat. Vägvalet har utvärderats i mindre skala i Malmö. Den undersökningen är dock inte av ett sådant slag att den ger möjlighet att uttala sig om vilken effekt programmet har för att förebygga återfall (Torstensson-Levander & Gustavson, 2004). För närvarande (januari år 2008) pågår en randomiserad studie av ungdomar som inom ramen för ungdomstjänst deltar i programmen Vägvalet respektive så kallade Bekymringssamtal (se nedan). Studien görs i IMS⁵ regi.

ART

Aggression Replacement Training (ART) är ett multimodalt⁶ program som syftar till att förebygga utveckling av våld och aggressivitet. I programmet kombineras beteendeträning och insatser för att förändra den unges sätt att tänka (kognitiv omstrukturering). Målgruppen för ART är barn, ungdomar och unga vuxna med ett aggressivt och antisocialt beteende. Syftet är att träna upp sociala färdigheter, stärka impulskontroll och utveckla en mognare moraluppfattning. De behandlingskomponenter som programmet består av är ilskekontrollträning, social färdighetsträning och träning i moraliskt tänkande.

I ilskekontrollträningen lär sig deltagarna att identifiera vilka situationer som brukar leda till aggressiva utbrott, att känna igen tecken på att en sådan situation är på väg att uppstå och att genom olika tekniker kontrollera sin ilska. Interpersonell färdighetsträning syftar till att deltagarna ska förbättra sin förmåga att hantera olika typer av mellanmänniska (interpersonella) situationer. Genom bland annat rollspel och modellinläring tränar de sig i att klara av 50 pro-sociala beteenden. Några av dem är förhållandevis enkla (till exempel att lyssna på någon annan eller att påbörja en konversation) medan andra är mer krävande (till exempel att undvika bråk och att hantera gruppträck). I moralutbildningen är målet ökad moralisk mognad. Man arbetar med olika moraliska dilemman i diskussionsform. Programmet bör enligt manualen pågå under minst tio veckor och innehålla tio strukturerade lektioner av varje komponent (Goldstein & Glick, 1987).

I sin ursprungliga version genomfördes programmet i grupper om 5–8 deltagare men i dag genomförs programmet också individuellt och med hela familjer.

Ett antal utfallsstudier (till exempel Barnoski, 2005; Leeman, Gibbs och Fuller, 1993) visar att om manualen följs kan ART ha goda effekter när det gäller ökade sociala färdigheter och reducerade beteendeproblem.

⁵ Institutet för utveckling av metoder i socialt arbete (IMS) är en del av Socialstyrelsen.

⁶ Multimodalt innebär att man använder flera olika typer av metoder/insatser.

ART förefaller vara bättre än ingen behandling alls, men det är oklart om ART har bättre effekt än annan systematisk behandling. Det går således inte från de studier som hittills finns att säga om ART fungerar bättre än andra strukturerade insatser som socialtjänsten i Sverige erbjuder. Inom Socialstyrelsen (vid IMS) har det funnits planer på att göra en randomiserad studie av effekterna av socialtjänstens ART-program, men det har visat sig svårt att hitta kommuner som inte bara tillämpar begränsade delar av programmet (januari 2008). Men även om det vetenskapliga stödet för ART, i synnerhet inom ramen för öppenvård, är begränsat så består programmet av en kombination av behandlingskomponenter som i tidigare undersökningar visat sig framgångsrika. Det relativt begränsade antal undersökningar av det samlade ART-paketet gör därmed inte forskningsläget när det gäller hela ART-programmet fullt rättvisa (Holmqvist et al, 2005).

Endast sju procent genomgick ART eller Vägvalet

Även om dessa mer etablerade manualbaserade program ofta nämns när man diskuterar påverkansprogram, var det år 2004 i praktiken inte särskilt vanligt att kommunerna drev sådana program. Det var inte mer än sju procent av ungdomarna i studien som hade gått i ett helt manualbaserat program. Ytterligare sju procent hade deltagit i ett program som innehöll någon del av de mer etablerade programmen. Men genomgången visar alltså att de allra flesta kommuner hade program som *inte* byggde på någon vedertagen manual. Erfarenheterna från Socialstyrelsens pågående projekt visar att detta inte heller tycks vara fallet år 2008.

Tabell 4. Antal programdeltagare som deltog i hela eller delar av ett etablerat program.

	Antal individer n= 189	Förekomst i antal kommuner n=49
Vägvalet	3	1
ART	7	3
Delar av dessa program	13	9
Totalt	23	13

Lokalt utformade program

Det vanligaste var att de program som ungdomarna i studien deltagit i inte byggde på någon vedertagen och mer allmänt spridd manual, utan hade utformats utifrån vad programansvariga uppfattat som lämpligt och genomförbart i den egna kommunen. Men även om flertalet kommuner inte använde sig av till exempel ART eller Vägvalet i sin helhet, kan man se att många har påverkats av dem och använt lokalt anpassade delar av de vedertagna programmen när de byggt upp sina egna program. Några kommuner kombinerade lokalt utformade manualer med delar av mer etablerade program. Även om innehållet varierade från kommun till kommun var återkommande inslag studiebesök, samtalsserier och föräldrasamtal.

Studiebesök med olika syften

Majoriteten av de ungdomar som ingick i undersökningen hade gjort någon form av studiebesök som en del av programmet. I 29 av de 49 deltagande kommunerna⁷, som hade ungdomar i program under datainsamlingsperioden, hade någon form av studiebesök utgjort hela eller delar av programmet och totalt var det 60 procent av ungdomarna i materialet som gått i ett program som innehöll studie-

⁷ Endast 49 av det 70-tal kommuner som deltog i studien hade ungdomar i program under inkluderingsperioden.

besök. En närmare granskning av de redogörelser för besökens utformning som lämnats visar dock att det finns stora skillnader när det gäller deras innehåll och syfte.

En del studiebesök var huvudsakligen informativa. De kunde innehålla direkt handfast hjälp utifrån programdeltagarens behov. Det kan innebära att vid ett besök hos kronofogden få hjälp med hur man ska hantera skadestånd och böter. Det kan också innebära att under ett besök hos åklagare få hjälp med att förstå vad det egentligen var som hände under rättegången och vad domen innebär. Här har alltså studiebesöket ett mycket konkret, praktiskt syfte och det är naturligt att använda sig av resurser utanför socialtjänstens eget kompetensområde.

Andra studiebesök syftade till att förändra den unges attityd till brott och kriminalitet. I vissa program försöker man uppnå detta genom att avskräcka den unge från att begå fler brott. Det gäller till exempel besök på fängelser och häkten liksom en del av de besök som görs på sjukhus. Vid besök på fängelser är syftet att besöket ska avskräcka från nya brott genom att visa på vad resultatet av brotten kan bli för den unge själv, och vid sjukhusbesöken ska bilder som föreställer svåra misshandelsskador och redogörelser för hur ömtålig kroppen är få programdeltagaren att förstå hur våldsbrott drabbar offret och därmed avskräcka honom från att begå nya våldsbrott.

Studiebesök kan ha olika innehåll även om de genomförs på liknande ställen. Så kan till exempel ett besök på den lokala polisstationen i ett program bestå av ett samtal där polisen i syfte att avskräcka den unge från att begå fler brott talar om vad konsekvenserna av en kriminell livsstil kan bli. I ett annat program utgörs besöket på polisstationen av ett informellt samtal som i första hand syftar till att skapa förtroende för polisen.

Andra exempel på detta är de studiebesök som genomfördes på någon annan enhet inom socialtjänsten. Ett besök på en missbruksenhet eller ungdomsmottagning kan bestå av en mer allmänt hållen information eller rikta sig specifikt mot behov hos den aktuella individen. Ett exempel på det senare kan vara att etablera kontakt inför en planerad missbruksbehandling som ligger utanför ramen för påföljden.

I flera program förekom också samtal med präst eller imam. Dessa samtal kretsar ofta kring existentiella och moraliska teman.

De som håller i den här typen av program lyfter ofta fram att det inte är själva studiebesöket som är det väsentliga. Det man i stället ser som det betydelsefulla är kontakten med personer från socialtjänsten och andra samhällsinstitutioner som besöken innebär.

Strukturerade samtalsserier

I de kommuner där man varken hade etablerade manualbaserade program eller studiebesöksserier bestod programmen vanligen av strukturerade samtalsserier där man konstruerat en egen manual för hur samtalen ska genomföras. Det vanligaste var dock att samtal varvades med studiebesök.

Samtalen utgår ofta från något tema som man uppehåller sig kring vid ett eller flera tillfällen. Sådana teman kan till exempel vara att våga säga nej till kompisar, omständigheterna kring det aktuella brottet och konsekvenser av en kriminell livsstil. Samtalen kan också innehålla olika typer av värderingsövningar. Dessa kan till exempel utgöras av olika moraliska dilemman som programdeltagaren ska ta ställning till. Det är också vanligt att den unge får rita sin nätverkskarta och att man utifrån den talar om relationer till familjemedlemmar och andra personer som är viktiga för den unge. Ibland har dessa samtalsserier hämtat ett eller flera programinslag från något av de tidigare nämnda etablerade programmen.

En kommun i materialet hade så kallade ”bekymringssamtal” som grund för hela eller delar av programmet. Bekymringssamtal är ett verktyg för samtal med unga om riskbeteende i förhållande till kriminalitet. Metodiken har utvecklats av polisen i Oslo i samverkan med norska justitiedepartementet och den norska polishögskolan. Samtalen utgår från i förväg bestämda teman, till exempel pengar, fritid, spänning, skola, familj, vänner, nätverk och självuppfattning. Så vitt framgår av en sökning i forskningslitteraturen finns det inte några publicerade vetenskapliga utvärderingar av effekter av bekymringssamtal på återfall i brott. Som redovisades ovan pågår dock en utvärdering av bekymringssamtal vid Socialstyrelsen (IMS).

Samtalsserierna kunde också innehålla sådant som i andra program görs inom ramen för ett studiebesök. Till exempel att domen går igenom och man förklarar vad den innebär och vad som hände under rättegången eller att programansvarig hjälper programdeltagaren med att reda ut hur ett skadestånd ska hanteras.

Föräldrasamtal

I nästan alla program deltog en eller båda föräldrar i någon del av programmet. Det vanligaste var att de var med under det inledande och det avslutande samtalet. Men det förekom också att hela programmet genomfördes tillsammans med föräldrar. I någon enstaka kommun förekom också särskilda föräldragrupper. I vilken grad man väljer att involvera föräldrarna beror bland annat på i vilken utsträckning man ser på den unge som barn eller som vuxen. I en del kommuner tycker man att det är viktigt att så långt det är möjligt involvera föräldrarna och att programmet lika mycket är en angelägenhet för dem som för den unge. I andra kommuner anser man när det gäller de insatser som genomförs inom ramen för påföljden att den unge är straffmyndig och har ett eget ansvar, och därför ska samtalen genomföras självständigt, utan föräldrar. Detta hindrar inte att insatser som ligger utanför ramen för påföljden också involverar den unges föräldrar.

Betydelsen av att involvera föräldrarna i arbetet med unga lagöverträdare framhålls ofta. Det är dock viktigt att komma ihåg att de insatser som görs inom ramen för en påföljd aldrig kan förutsätta föräldrarnas medverkan eftersom de inte omfattas av påföljden.

Programmen utformades ofta individuellt

Programmen genomfördes på olika sätt. Bland de kommuner som hade studiebesök lät en del den unge göra studiebesöket tillsammans med en förälder, andra genomförde besöken i grupp tillsammans med den som ansvarar för programmet. I flera kommuner gjordes samtliga studiebesök individuellt tillsammans med till exempel en fältsekreterare som följde med genom hela besöksserien och också höll i inledande och avslutande samtal.

I några kommuner fanns ”smörgåsbordsvarianter” med ett antal olika programpunkter som väljs utifrån den som ska gå i programmet. På så sätt kan programmet till exempel anpassas efter vilket brott programdeltagaren begått och/eller vilka behov han eller hon bedöms ha. Även i de kommuner som inte hade ett tydligt ”smörgåsbord” utformades ofta programmen individuellt. Totalt hade 63 procent av de ungdomar som ingår i undersökningen gått i program som helt eller delvis hade individanpassats. Vanligen (52 procent) hade programmet anpassats till vilken typ av brott programdeltagaren dömts för.

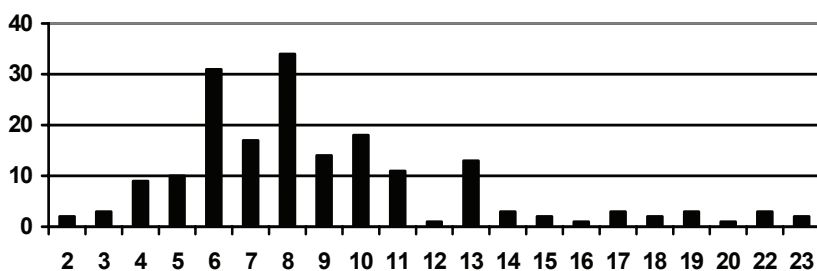
Det vanligaste var att deltagande i programmet var individuellt. Ibland genomfördes några programpunkter i grupp och andra individuellt. Även i de kommuner där hela programmet var i gruppform ingick oftast ett individuellt inledande och/eller avslutande samtal.

Tabell 5. Förekomst av olika programvariationer för genomförande, antal individer och förekomst i antal kommuner. Observera att en enskild kommun till exempel kan ha haft ungdomar i program både helt individuellt och i grupp.

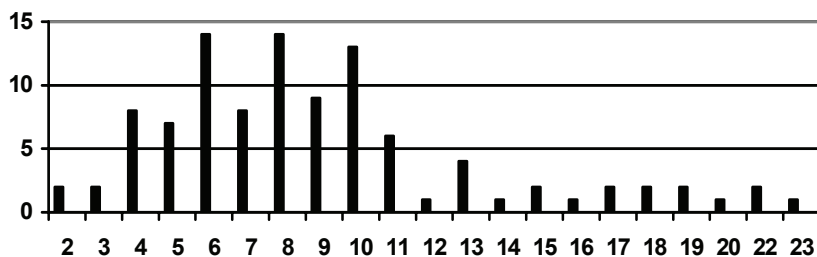
	Antal individer n= 174	Förekomst i antal kommuner n= 49
Helt individuellt	113	32
Föräldradeltagande	124	41
Helt eller delvis individanpassat	132	33
Helt i grupp	32	16

Sex till åtta träffar det vanligaste

Det fanns stora skillnader i programmets omfattning. De program som ingår i Brås undersökning omfattar allt från 2 till 23 tillfällen. Det vanliga var att varje träff pågick i cirka 60 minuter och att programmen genomfördes både på och utanför skoltid. Antalet programpunkter kunde också variera inom kommunen eftersom man anpassade programmet för olika deltagare. I många kommuner varierade antalet programpunkter något mellan olika programdeltagare och i två av kommunerna hade programmen mycket varierande omfattning. Av samtliga deltagare hade hälften deltagit vid mellan 2 och 8 programtillfällen. En handfull deltagare (6 stycken), hade gått i program som omfattar fler än 20 tillfällen (se figur 1). Av figur 2 framgår också att det stora flertalet kommuner hade program som låg mellan 6 och 10 tillfällen (på grund av att olika omfattning kan förekomma i en och samma kommun kan en kommun förekomma fler än en gång).

Figur 1. Antal ungdomar per antal tillfällen i program.

Figur 2. Antal kommuner som haft ungdomar som gått respektive antal programtillfällen.

Det stora flertalet av programdeltagarna fullföljde programmen som planerat. Av de 189 pojkarna finns uppgifter om att sju (4 procent) hade avbrutit programmet. När det finns uppgifter om orsaken till att programmet avbrutits anges ofta misstanke om nya brott. I något fall hade programmet också avbrutits på grund av att pojken hade flyttat.

Vad säger internationell forskning?

Under senare år har enigheten ökat kring vilka faktorer och kombinationer av faktorer som kännetecknar de insatser som mest framgångsrikt reducerar återfall i brott. Från en mycket pessimistisk syn på möjligheterna att påverka kriminella ungdomar i positiv riktning finns numera ett ökande stöd för att rätt genomförd behandling kan ge resultat och att vissa behandlingsmetoder är mer framgångsrika än andra (t.ex. Dowden & Andrews, 2000; Lipsey, 1999; McGuire, 1995).

I de program som visat sig vara mer effektiva än andra riktar behandlingen in sig på sådana faktorer hos personen som bidrar till uppkomsten av kriminellt beteende och till att beteendet kvarstår över tid. Behandlingen bör riktas mot så kallade kriminogena riskfaktorer, det vill säga sådana som direkt orsakar det kriminella beteendet och mot riskfaktorer som verkligen kan förändras. Antisociala attityder och tankar, alkohol-/drogberoende och antisociala vänner är exempel på sådana faktorer. De mer effektiva programmen använder sig av flera olika behandlingskomponenter, fokuserar på att utveckla färdigheter samt innehåller kognitiva beteendeterapeutiska metoder. Behandlingsprogram som baserar sig på kognitiv beteendeterapi är de som har de mest väldokumenterade effekterna (Dowden & Andrews, 2000; Lipsey, 1992, Landenberger & Lipsey, 2005).

Insatser byggda på en bedömning av den unges risk för återfall

I de program som i internationella studier visat sig fungera bättre än andra görs en riskbedömning och insatsen anpassas efter den unges risknivå för återfall i brott. Högriskungdomar får mer intensiva interventioner medan de med lägre risk får mindre omfattande eller minimala interventioner. Om det är en mycket låg risk för återfall bör inte en intensiv behandling användas. Högintensiva behandlingsinsatser för ungdomar med liten risk för återfall kan ibland till och med ge negativa behandlingseffekter. För ungdomar med hög risk för återfall i brott är det viktigt att behandlingen har tillräckligt hög intensitet (Bonta et al, 2000; Dowden & Andrews, 2000; McGuire & Priestley 1995; Andrews & Bonta, 1998).

Flera studier har visat att programmets omfattning är av stor betydelse för utfallet. Upp till en viss gräns gäller: ju mer desto bättre. Program som inte är tillräckligt omfattande har sämre effekter. I en metaanalys⁸ av studier där reguljära programverksamheter utvärderas jämförde Lipsey de mer omfattande programmen med dem som hade färre antal tillfällen (i den aktuella undersökningen de som hade fler respektive färre än 18 tillfällen i sina program) och fann att utfallet var bättre för de mer omfattande programmen (Lipsey, 1999).

Något som ofta framhålls i genomförandet av beteendeförändrande program är vikten av programintegritet, det vill säga att programmet genomförs i enlighet med programmanualen (Lipsey, 1995).

Program som inte fungerar brottsförebyggande på deltagarna

Man kan också med hjälp av forskningsöversikterna identifiera interventionskomponenter som inte bidrar till en gynnsam utveckling. Löst strukturerade former av individuella stödsamtal hade i stort sett ingen effekt när det gäller återfall. I den mån man kan se positiva effekter beror detta på att man har inkorporerat uppgiftscentrerade och beteendeoriktade aspekter i behandlingen (Reid & Hanrahan, 1981). Program som har starka inslag av strafftänkande, straffkonsekvenser och program som är tänkta att avskräcka från nya brott, så som så kal-

⁸I en metaanalys vägs resultaten från en systematisk genomgång av många studier samman för att ge ett större underlag för slutsatser om storleken på behandlingseffekter.

lade "scared straight" och "boot camps", har ibland till och med visat sig öka risken för återfall (Petrosino, Turpin-Petrosino och Buehler 2003, Lipsey 1992).

Osäkert om resultaten kan generaliseras till svenska förhållanden

Resultaten från den forskning som finns tillgänglig kan inte utan vidare generaliseras till programverksamheter inom svensk socialtjänst. De skillnader som finns i de generella välfärdssystemen i de skandinaviska länderna jämfört med till exempel USA kan innebära att vinsten blir mindre med att implementera ett specifikt program i förhållande till de insatser som redan finns (Gundersen & Svartdahl, 2006).

Dessutom har flertalet av de utvärderade programmen inom internationell forskning initierats och övervakats av de forskare som genomfört undersökningen. Program som är länkade till forskningsverksamheter bedrivs vanligen under omständigheter som är mer gynnsamma än vad som är fallet för reguljära program. Detta kan till exempel innebära att programintegriteten kontrolleras mer noga, att det finns färre svårigheter med att implementera programmet och att behandlingsintensiteten är högre. Generellt sett har dessa program bättre effekter än de som bedrivs inom reguljär verksamhet (Howell & Lipsey, 2004).

Det är alltså viktigt att vara medveten om vilka begränsningarna är och att ha realistiska förväntningar på effekterna av att använda program som "fungerar". De genomsnittliga nettoeffekterna för de program som visat positiva resultat är begränsade. För den som arbetar inom svensk socialtjänst och som mest har en handfull ungdomar i brottsförebyggande program per år, är det därför inte säkert att effekterna av ett program som "fungerar" blir påtagliga. Det är exempelvis inte säkert att de upplever att det går bättre för ungdomarna som genomgått en i princip effektiv verksamhet jämfört med övriga ungdomar. De eventuella effekterna kan antas bli tydliga först om man i vetenskapliga studier undersöker ett större antal ungdomar. Därför kan heller aldrig ett programs effekter säkert bedömas utifrån hur den enskilde behandlaren uppfattar dem. Så länge det inte finns någon svensk forskning på området är det den forskning som bedrivits i andra länder som finns att tillgå i strävan efter att använda kunskapsbaserade insatser för ungdomar som döms för brott.

Hinder för bra utvärderingar av effekterna av svenska program

Kraven på att påverkansprogram, liksom andra insatser för ungdomar som begår brott, ska vara bevisat effektiva blir allt starkare. Det förekommer emellanåt att verksamheter framhålls som effektiva utifrån att de ungdomar som deltagit just i dem inte återfallit i brott. Utifrån den typen av uppföljningar är det dock inte möjligt att uttala sig om huruvida en insats faktiskt reducerar återfall i brott eftersom det inte går att veta om utfallet beror på den aktuella insatsen eller på andra faktorer. Det är tveksamt om det i dagsläget finns någon enskild kommun eller privat verksamhet som har förutsättningar att på ett meningsfullt och tillförlitligt sätt utvärdera effekterna av de påverkansprogram man bedriver.

Även sett i ett nationellt perspektiv finns det hinder för att med starka metoder utvärdera effekterna av socialtjänstens programverksamheter för ungdomar som döms för brott. Några av skälen till detta är:

- Socialtjänstens sätt att arbeta gör det svårt att i en utvärdering få tillräcklig kontroll över rekrytering av ungdomar, datainsamling och vårdinnehåll.
- Insatser av typen påverkansprogram framstår vanligtvis inte som enhetliga former av insatser, utan främst som ett sätt att organisera och namnge relativt olika verksamheter. (Den bild som framträder av situationen är

2003 är att påverkansprogram var ett samlingsnamn för i hög grad olika insatser.)

- Eftersom det stora flertalet kommuner och stadsdelar bara har ett fåtal lagförda ungdomar i program per år är det svårt att skapa tillräckligt stora grupper av ungdomar som får tillräckligt lika insatser.

Därtill, vilket närmare berörs i kommande avsnitt, är de ungdomar som går i påverkansprogram inte någon väldefinierad målgrupp. Tvärtom är programdeltagarna en grupp med påtagligt skiftande problematik.

Ovisst om de studerade påverkansprogrammen kan påverka

De studerade påverkansprogrammen ser alltså mycket olika ut. Det enda de med säkerhet har gemensamt är att de kallas just påverkansprogram. De flesta saknar inslag som utifrån forskning och beprövad erfarenhet kan antas ha återfallspreventiv effekt. Som nämndes inledningsvis tillkom många kommuners påverkansprogram som en följd av att kraven på vårdplanerna ökade i och med lagändringen 1999. Insatser i programform svarade väl mot de nya kraven på att vårdplanen tydligt skulle ange innehåll och omfattning. Utgångspunkten för dessa programverksamheter har därmed förmodligen inte i första hand varit att skapa evidensbaserade, återfallspreventiva program för ungdomar som begår brott. Programverksamheternas utveckling när det gäller omfattning och innehåll har sannolikt huvudsakligen påverkats av rättsväsendets krav på hur en påföljd ska utformas och av de lokala förutsättningarna. De studerade programmen tycks i väldigt liten grad bygga på befintlig kunskap om vilka insatser som mest effektivt reducerar återfall i brott. Som nämndes inledningsvis har det inte funnits förutsättningar att utvärdera i vad mån programmen haft någon effekt när det gäller att reducera antalet återfall i brott. Mot bakgrund av innehåll och omfattning framstår det för flertalet av de undersökta programmen som tveksamt att de skulle kunna ha förutsättningar att påverka återfallsfrekvensen.

Ungdomar i påverkansprogram

Avsikten med denna studie har inte bara varit att beskriva programmen utan även undersöka vilka ungdomar som deltagit i dem. Detta för att se om programmen var utformade med beaktande av de ungas varierande problemtygnd och vårdbehov.

Påverkansprogrammen ingick i påföljden *överlämnande till vård inom socialtjänsten* och var avsedda för unga som bedömdes behöva någon form av vård från socialtjänsten. Mot den bakgrunden är det av intresse att studera de ungdomar som deltog i de här programmen.

Om genomgången tyder på att programdeltagarna inte hade något behov av mer kvalificerade insatser, är det ett tecken på att överlämnandepåföljden inte utnyttjades för den målgrupp som påföljden var avsedd för. Att en del av de ungdomar som dömdes till vård inom socialtjänsten inte hade något egentligt behov av insatser och att påföljden användes för dem på grund av att det saknades andra bra alternativ, är något som framförts i olika sammanhang (SOU 2004:122, Brå 2005:13, Prop 2005/06:165). Detta var också en bidragande orsak till en del av de förändringar i påföljdssystemet för unga lagöverträdare som trädde i kraft i januari 2007.

Dessa förändringar innebar bland annat att ungdomstjänst infördes som självständig påföljd avsedd att användas för de ungdomar som inte har något egentligt vårdbehov och att den nya påföljden ungdomsvård ska vara reserverad för ungdomar som har ett faktiskt behov av vård. Det är alltså tänkbart att de påverkansprogram som ingått i undersökningen använts för ungdomar som deltog i påverkansprogram inom ramen för överlämnandepåföljden och bestod av ungdomar som med den nya lagstiftningen i stället skulle ha dömts till ungdomstjänst. För att belysa denna fråga finns det alltså skäl att närmare undersöka egenskaperna hos de ungdomar som deltog.

Otillräckliga kunskaper om unga svenska lagöverträdare

Det finns omfattande forskning om enskilda risk- och skyddsfaktorer av betydelse för utveckling av antisocialt beteende (Långström, 2003). Forskningen om ungdomar som, liksom programdeltagarna, redan har ett känt kriminellt beteende är dock mindre omfattande. Sammanfattningsvis har forskningen visat att ett antal individuella, sociala, och familje- och nätverksrelaterade risk- och skyddsfaktorer samverkar vid utveckling av återkommande antisocialt utagerande. Det finns inte en enskild riskfaktor som är nödvändig eller tillräcklig för att förklara denna utveckling. I stället är det så att ju fler samverkande riskfaktorer som förekommer hos en enskild ungdom och dennes nätverk, desto högre sannolikhet för problemutveckling (Långström, 2003).

De som utvecklar ett långvarigt eller allvarligt kriminellt beteende har dock nästan alltid problem på flera olika områden i form av psykosocial belastning, psykiatriska besvär, missbruk samt inlärnings- och andra skolproblem. Upprepat antisocialt beteende innebär ofta också att olika former av antisocialitet ses hos en och samma individ. Det innebär att dessa personer är kända hos polis och socialtjänst inte enbart för en begränsad typ av brottslighet utan för allt från egendomsbrott, skadegörelse, bedrägerier och olovlig körning till narkotikabrott och våldsbrott (Loeber & Farrington, 1998).

Undersökta variabler

Mot ovanstående bakgrund har följande uppgifter om ungdomarna samlats in:

- Självrapporterade uppgifter om kriminalitet och andra normbrott¹⁰
- Självrapporterad psykisk hälsa enligt Strength and Difficulties Questionnaire (SDQ, Goodman, 1997, i svensk översättning Smedje et al, 1999)
- Självrapporterade uppgifter om skolgång
- Självrapporterade uppgifter om antisociala kamrater
- Uppgifter om tidigare aktualitet inom socialtjänsten
- Registrerad brottslighet före och 18 månader efter att programmet påbörjades.¹¹

Självrapporterade uppgifter om kriminalitet och andra normbrott

I tabell 6 redogörs för hur stor andel av programdeltagarna som angivit att de någon gång i sitt liv gjort någon av de handlingar som efterfrågas. Majoriteten av pojkarna hade erfarenhet av mer än ett normbrytande beteende, och det vanligaste var att de hade varit involverade i olika typer av problembeteenden vid upprepade tillfällen. Men det finns mycket stora variationer mellan pojkarna i detta avseende, där en del uppenbarligen har större beteendeproblem än andra.

Tabell 6. Andel av samtliga 189 pojkar som uppger att de någon gång i sitt liv gjort den handling som efterfrågas.

Skolkat	97 %
Druckit sig berusad	82 %
Stulit i affär, varuhus	78 %
Slagit, skadat person	76 %
Påbörjat slagsmål	61 %
Vandaliserat	60 %
Kört bil, mc utan körkort	59 %
Stulit cykel, moped, mc	58 %
Hotat, trakasserat, mobbat	57 %
Inbrott i bostad eller byggnad	41 %
Klottrat	41 %
Tagit väska, plånbok	33 %
Stulit bil	31 %
Rymt hemifrån	27 %
Anlagt eld	23 %
Använt hasch eller marijuana	16 %
Använt andra droger än hasch och marijuana	16 %
Slagit, skadat djur	16 %
Rånat	16 %
Sålt hasch eller marijuana	15 %
Sålt andra droger än hasch och marijuana	9 %

För att få en uppfattning om hur vanliga dessa beteenden är bland ”vanliga” tonåringar kan vissa jämförelser göras med Brå:s kartläggningar av niondeklas-

¹⁰ De självrapporterade uppgifterna samlades in i samband med att programmet påbörjades. Hur datainsamlingen genomfördes redovisas i bilaga 1.

¹¹ Även uppgifter om placering på något av Statens institutionsstyrelsens §12 hem under samma period inhämtades. Uppgifter om sådan placering fanns endast för fyra ungdomar. Samtliga av dessa förekom också i misstanke- och/eller lagföringsregistret varför dessa uppgifter inte redovisas separat.

sares självdeklarerade regelbrott (Brå 2005:4)¹². Jämförelsen är dock starkt begränsad av två skäl. För det första är majoriteten av de 189 programdeltagarna äldre än pojkarna i dessa kartläggningar. För det andra har niondeklassarna endast frågats vad de gjort de senaste tolv månaderna medan programdeltagarna tillfrågats om de någonsin gjort de aktuella handlingarna. Av dessa två skäl kommer skillnaden mellan de två grupperna att vara större än vad den skulle vara om uppgifterna varit helt jämförbara. I de fall där samma frågor ställts till de båda grupperna är det däremot möjligt att se hur förekomsten av några av dessa brott ser ut hos ”vanliga” ungdomar.

Några av normbrotten förekommer relativt ofta också bland niondeklassarna. Drygt hälften av dem anger att de druckit sig berusade någon gång under det senaste året och en tredjedel att de har skolkat. En dryg femtedel anger att de klottrat och en tredjedel att de har varit delaktiga i någon form av vandalism.¹³

Däremot är allvarigare vålds- och tillgreppsbort betydligt ovanligare bland pojkarna i niondeklass. De grövsta brotten, som mc- och bilstöld, hot för att få pengar och värdesaker samt väskryckning, hade mindre än fem procent begått. Även om det inte är möjligt att direkt jämföra programdeltagarna och niondeklassarna, så förefaller ändå programdeltagarna i avsevärt större utsträckning än typiska niondeklassare ha allvarliga problembeteenden.

När det gäller de narkotikarelaterade brotten har 8 procent rökt hasch/marijuana bland pojkarna i nionde klass, 3 procent har provat andra droger, 2 procent har sålt hasch/marijuana och mindre än 2 procent har sålt droger under det senaste året (Brå Rapport 2005:4).

Psykisk hälsa

Programdeltagarna rapporterade här en högre grad av svårigheter än en jämförelsegrupp bestående av ”vanliga” pojkar i samma ålder. Jämförelsegruppen utgjordes av 301 18-åriga skolpojkar från en norsk undersökning (Rönning et al, 2004).¹⁴ Psykisk hälsa undersöktes med hjälp av självrapporteringsformuläret *Styrkor och svårigheter* (Goodman, 1997) i svensk översättning av Smedje (1999). Detta formulär omfattar bland annat de fyra problemområdena emotionella symptom (som innehåller frågor om till exempel nervositet, rädsla och oro), kamratproblem, uppförandestörningsproblem och hyperaktivitet/uppmärksamhetsproblem. Programdeltagarnas problem var dock koncentrerade till två av de fyra problemområdena, uppförandestörning och hyperaktivitet/uppmärksamhet. När det gäller emotionella problem och kamratproblem ligger programdeltagarna inte högre än den jämförelsegrupp som användes. Summeras svaren på samtliga frågor i formuläret visar det sig att programdeltagarna har signifikant mer beteendeproblem.

Skolsvårigheter

Problem i skolan och bristande skolkunskaper är något som det finns goda skäl att uppmärksamma i samband med att en ungdom döms för brott. Utsikterna för en ung person att kunna leva ett socialt välanpassat liv som vuxen kan antas förbättras om eventuella skolproblem uppmärksammas och det kan skapas förutsättningar för den unge att till exempel avsluta gymnasiet.

Mer än hälften (64 procent) av ungdomarna uppger att de har skolkat fler än tio gånger och de flesta av dem (78 procent) uppger att de har fyra eller fler

¹² Brå:s kartläggningar har gjorts även vid senare tidpunkt, de data som publiceras i denna rapport överensstämmer emellertid bäst i tid med tidpunkten för datainsamling i detta projekt.

¹³ I kartläggningen av niondeklassare finns inte frågan ”rymt hemifrån”.

¹⁴ Skillnader i medelvärden för de olika skalorna undersöktes med hjälp av t-test för oberoende grupper, signifikansnivån var 1 procent.

problem i skolan (till exempel svårigheter att följa undervisningen, dåliga skolresultat, bristande motivation och problem med lärare och andra elever).¹⁵

Antisociala kamrater

För en pojke i tonåren som begår brott är den närmsta kamratkretsen av stor betydelse för om han ska kunna sluta med detta. I vilken utsträckning den unge umgås med ungdomar som också har ett antisocialt beteende bör därför också vara av intresse för hur socialtjänsten ska arbeta med den unge. Formuläret som pojkarna fyllde i innehöll därför även frågor om deras vänner, och av deras svar framgår att de flesta i gruppen som helhet har någon nära vän som haft kontakt med polisen på grund av brott. Hälften av ungdomarna hade dock två eller färre kamrater som haft problem med polisen på grund av brottslighet. Färre än så hade nära vänner med narkotikaproblem. Hälften av programdeltagarna hade en eller ingen nära vän som haft problem med polisen på grund av narkotika. Det fanns dock en mindre grupp ungdomar där fem eller fler av de närmsta kamraterna hade haft problem med polisen, vilket kommer att redovisas närmare längre fram i rapporten.

Registrerad brottslighet före och efter programmet

En tredjedel (30 procent) av ungdomarna hade varit lagförda innan de dömdes för det brott som aktualiserade påverkansprogrammet. Ytterligare ett sätt att få en uppfattning om huruvida de ungdomar som deltagit i påverkansprogram har haft behov av återfallspreventiva insatser eller inte är att undersöka hur kriminaliteten såg ut efter att de deltagit i program. En majoritet av programdeltagarna har inte blivit lagförda på nytt under den 18 månader långa uppföljningsperioden. Totalt sett har 41 procent lagförts och 12 procent har lagförts för någon form av våldsbrott. Betydligt fler, 60 procent, förekommer i misstänkeregistret, 30 procent har varit misstänkta för våldsbrott.¹⁶

Tabell 21. Andel som lagförts eller misstänkts för nya brott 18 månader efter programstart.

Lagförda	41 % (77)
Lagförda för våldsbrott	12 % (22)
Skälig misstänkta för brott	60 % (113)
Skälig misstänkta för våldsbrott	30 % (57)

Av den officiella kriminalstatistiken framgår att två tredjedelar av de ungdomar som dömdes till vård inom socialtjänsten år 2002 återföll i brott och lagfördes på nytt inom tre år efter domen. Det är inte osannolikt att programdeltagarna med en längre uppföljningstid skulle ligga på ungefär samma nivå. Utifrån den, visserligen begränsade, information som den här typen av återfallsstatistik ger så framstår de som får påverkansprogram i öppenvård inte som någon väl utvald lågriskgrupp där socialtjänsten valt ett kort program utifrån att det inte är befoogat med några mer omfattande insatser.

Sammanfattningsvis visar genomgången att programdeltagarna som grupp består av ungdomar med en rad olika problem. De har i större utsträckning än ungdomar i gemen deltagit i olika typer av antisociala beteenden, de har oftare problem med hyperaktivitet och uppmärksamhetsstörningar och de har ofta antisociala kamrater och skolproblem. Det talar också för att många av de 15–17-åringar, som tidigare fått påföljden överlämnande till vård inom socialtjänsten,

¹⁵ Vilka skolproblem som efterfrågats framgår i bilaga 3.

¹⁶ För den som finns med i misstänkeregistret har det funnits minst skälig misstanke om brott och den har kvarstått efter att brottsutredningen avslutats.

hade ett sådant vårdbehov att de med nuvarande lagstiftning skulle dömas till ungdomsvård och inte enbart till ungdomstjänst.

Risken för långvarig kriminalitet varierar

Även om programdeltagarna totalt sett framstår som en grupp med behov av mer omfattande insatser, är det tänkbart att det inom gruppen finns undergrupper med olika risk att fastna i mer långvarig kriminalitet. Moffitt (1993) har, vilket nämndes inledningsvis, utvecklat en empiriskt välgrundad teori om tonårstidsbegränsad respektive långvarig kriminalitet. Personer med båda typerna av kriminalitet är brottsaktiva under tonåren men det kriminella beteendet bottnar i olika typer av beteendeproblematik.¹⁷ Den kriminalitet som riskerar att bli långvarig har ofta sina rötter i tidig barndom och är förknippad dels med riskfaktorer hos individen, dels med riskfaktorer i omgivningen. De riskfaktorer som finns hos individen kan vara genetiska eller förvärvade neuropsykologiska avvikelser eller temperamentsfaktorer som till att börja med yttrar sig som till exempel kognitiva svårigheter, uppförandeproblem, lättväckt aggressivitet eller hyperaktivitet och koncentrationssvårigheter. Exempel på riskfaktorer i omgivningen är föräldrars egna riskfaktorer som psykisk ohälsa och kriminalitet, otillräckligt föräldraskap, social isolering eller utsatthet. Lite längre fram i livet kommer de här personernas svårigheter också att yttra sig i dåliga relationer först med kamrater och lärare och sedan med partners och arbetsgivare. Tillsammans bidrar dessa riskfaktorer till en gradvis utveckling av en livsstil som karaktäriseras av aggressivitet, våldsamhet och antisocialt beteende (Moffitt m.fl., 1996, Moffitt m.fl., 2002).

I motsats till detta har ungdomar med en tonårstidsbegränsad kriminalitet haft en förhållandevis problemfri uppväxt fram till att kriminaliteten debuterar i samband med puberteten. Den bakomliggande orsaken till att dessa ungdomar under tonåren börjar begå brott är exempelvis enligt Moffitt (1993) och den forskning som redovisas av henne att de har övergående svårigheter att hitta sin plats i det tomrum som finns mellan deras biologiska mognad och fram till att de har en plats i vuxenvärlden med allt vad det innebär. Det moderna samhällets utdragna vuxenblivande medför ett sorts ”mognadsgap” mellan att vara vuxen i biologisk bemärkelse och att vara vuxen i social och psykologisk bemärkelse, och det är i detta gap som den tonårstidsbegränsade kriminaliteten uppstår.

Eftersom utvecklingen innan tonåren för den här gruppen har varit förhållandevis problemfri har ungdomar med en tonårstidsbegränsad kriminalitet långt bättre individuella förutsättningar att sluta begå brott och leva ett ”vanligt” liv när de väl väljer att försöka avstå från brott eller börjat etablera en vuxenidentitet. En sådan gynnsam utveckling kan även försenas och försvåras om det kriminella beteendet har medfört hinder som till exempel förekomst i lagföringsregistret, skulder, institutionsplacering och ofullständig skolgång.

Moffitt har senare följt upp dem som ingick i materialet. Även om den tidigt debuterande gruppen vid 26 års ålder har mycket allvarigare och mer omfattande svårigheter, förekommer fortfarande en hel del kriminalitet även bland de ungdomar som enligt teorin nu inte skulle vara mer kriminella än folk i allmänhet. Detta kan enligt Moffitt (2002) delvis bero på de hinder för en gynnsam utveckling som det tonårskriminella beteendet har bidragit till. Men den huvudsakliga förklaringen är troligen att teorin formulerades utifrån studier som baserades på människor födda på 30- och 40-talet. I dag blir ungdomar vuxna senare i livet och därmed förlängs också det ”mognadsgap” där det kriminella beteendet

¹⁷ Det är viktigt att komma ihåg att detta är en teoretisk, om än empiriskt välgrundad, modell för att förstå tonårskriminalitet. Naturligtvis är de individuella skillnaderna inom de båda grupperna stora och det går inte att enkelt dela in alla ungdomar som begår brott i den ena eller andra typen av kriminalitet.

det är vanligare. Det är därför ändå, enligt Moffitt, rimligt och praktiskt meningsfullt att tala om två olika typer av kriminalitet (Moffitt 2002, Långström 2003).

Finns det skillnader i kriminalitet hos programdeltagarna?

För att på lokal nivå kunna utveckla bra programverksamheter för unga lagöverträdare är det viktigt att veta mer om hur många av dem som löper risk att fastna i långvarig brottslighet och som behöver mer omfattande insatser med dokumenterad återfallsförebyggande effekt. Brå har därför också studerat om det går att identifiera undergrupper bland programdeltagarna och hur de i så fall förhåller sig till teorin om tonårstidsbegränsad och långvarig kriminalitet.

De data som är tillgängliga i den här undersökningen är inte tillräckliga för att ge en fullständig bild av programdeltagarna utifrån tonårstidsbegränsad och långvarig kriminalitet. För att kunna göra det borde ungdomarna ha följts sedan de var betydligt yngre, och betydligt mer omfattande information borde ha samlats in. Det finns dock tillräckligt med underlag för att kunna få en indikation om huruvida eventuella skillnader hos de ungdomar som går i program kan förstås utifrån Moffitts teori om tonårstidsbegränsad och livslång kriminalitet.

Tre brottskategorier

För att undersöka om det var möjligt att identifiera olika kategorier av brott analyserades först ungdomarnas självrapporterade uppgifter om normbrytande beteenden med hjälp av så kallad faktoranalys. I en faktoranalys undersöks det statistiska sambandet mellan svaren, det vill säga hur olika svar ”hänger ihop” med varandra.¹⁸ Därmed blir det möjligt att få en bild av om vissa typer av normbrytande beteenden ofta förekommer tillsammans i stället för att som hittills endast titta på förekomsten av varje regelbrott för sig.

Faktoranalysen resulterade i att tre kategorier (faktorer) av regelbrott kunde identifieras, det vill säga beteenden som ofta hängde samman när ungdomarna berättade vad de gjort. De tre kategorierna är:

1. *Tonårstidstypiska problembeteenden* (till exempel snatteri, vandalisering och skolk)
2. *Våldsbrott och allvarigare tillgreppsbrott*
3. *Narkotikarelaterade brott* (det vill säga använt och/eller sålt olika typer av droger)

Fyra grupper av ungdomar

I nästa steg undersöktes med hjälp av en så kallad klusteranalys om det var möjligt att med utgångspunkt från de tre brottskategorierna dela in ungdomarna i grupper med olika ”brottsaktivitetsprofiler”.¹⁹

Analysen visade att det finns skillnader när det gäller i vilken utsträckning programdeltagarna har begått de olika typerna av brott. Fyra distinkt olika brottsaktivitetsprofiler (kluster) kunde identifieras bland de 189 ungdomar som ingick i undersökningen. Profilerna benämns här ”tonårstidstypiska problembeteenden”, ”omfattande tonårstidstypiska problembeteenden”, ”omfattande vålds- och tillgreppsbrottslighet” och ”omfattande vålds-, tillgrepps- och narkotikarelaterad brottslighet”. Fördelningen av antalet ungdomar som uppvisade de fyra olika profilerna var följande:

¹⁸ Se bilaga 4 och 5.

¹⁹ Se bilaga 6.

1. Ungdomar med tonårstidstypiska problembeteenden, 32 procent (n=60)
2. Ungdomar med omfattande tonårstidstypiska problembeteenden, 34 procent (n=65)
3. Ungdomar med omfattande vålds- och tillgreppsbrottslighet, 25 procent (n=48)
4. Ungdomar med omfattande vålds-, tillgrepps- och narkotikarelaterad brottslighet, 9 procent (n=16)

De fyra grupperna skiljer sig alltså åt när det gäller såväl omfattning som typ av brottslighet, vilket beskrivs närmare nedan. Tidigare forskning har visat att det finns ett samband mellan brottens allvarlighetsgrad och risken för långsiktig kriminalitet. Ett liknande samband har rapporterats beträffande debutålder, där de som debuterar tidigt löper störst risk att bli varaktigt kriminella. Skillnader i hur tidigt det antisociala beteendet började har därför undersökts genom att jämföra debutålder mellan de olika "brottsaktivitetsprofilerna".

Ungdomar med tonårstidstypiska problembeteenden

Två tredjedelar av ungdomarna (125 personer) hade i huvudsak rapporterat beteenden som enligt Moffitts (1993) teori karaktäriserar den tonårstidstypiska kriminaliteten, till exempel skolk, alkoholkonsumtion, snatteri och skadegörelse. Bland dessa ungdomar identifierades två grupper, där den ena gruppen (grupp 2) redovisade mer omfattande tonårstidstypiska problembeteenden än den andra (grupp 1). Dessa utgjorde vardera en tredjedel av samtliga programdeltagare.

I grupp 1 uppgav 23 procent (14 personer) en debutålder som var 12 år eller lägre för minst ett av de normbrott som efterfrågades. För grupp 2 var samma siffra 35 procent (23 personer). I genomsnitt hade i båda grupperna de ungdomar som uppgivit låga debutåldrar begått 1,6 handlingar första gången när de var tolv år eller yngre. Bilden av att flertalet av de här ungdomarna har en tonårstidstypisk kriminalitet stärks alltså av att debutåldern för de flesta normbrott och för majoriteten av ungdomarna ligger kring puberteten.²⁰

Ungdomar med omfattande och allvarlig brottslighet

En tredjedel av programdeltagarna hade begått den typ av brott som enligt Moffitt är förknippad med en ökad risk för att fastna i långvarig kriminalitet. Dessa ungdomar (grupp 3 och 4) hade i betydligt högre grad än ungdomarna i grupp 1 och 2 rapporterat att de begått vålds- och tillgreppsbrott. Mer än hälften av dem hade någon gång begått åtta eller fler av de vålds- och tillgreppsbrott som de tillfrågades om.

Pojkarna i de här grupperna hade inte bara begått fler olika typer av *allvarliga brott*, de hade också begått dessa brott fler gånger än pojkarna i de mindre belastade grupperna. Dessutom redovisade de mer omfattande *tonårstidstypiska* problembeteenden än de övriga programdeltagarna. Den tydligaste skillnaden i förhållande till de två grupperna med mindre omfattande kriminalitet gällde dock de allvarligare brotten. Omfattningen av och karaktären på den kriminalitet som ungdomarna i grupp 3 och 4 rapporterar påminner alltså om den typen av kriminalitet som Moffitt menar huvudsakligen förekommer bland personer där det antisociala beteendet debuterar tidigt och pågår under större delen av livet.

²⁰ Uppgifterna om debutålder för olika brott är förhållandevis osäkra då det finns ett stort bortfall när det gäller ungdomarnas egna uppgifter om debutålder, dessutom bygger uppgifterna på ungdomarnas egen minnesbild och vilja att uppge den sanna åldern för när de första gången begick en viss normbrytande eller kriminell handling.

Det var dock inte särskilt många av ungdomarna med mer omfattande problembeteenden som också missbrukade droger och begick narkotikarelaterad brottslighet. Mindre än tio procent av samtliga programdeltagare tillhörde gruppen ungdomar med omfattande vålds-, tillgrepps- och narkotikarelaterad brottslighet. Detta innebär inte att det inte förekommer att pojkar i de andra grupperna till exempel har rökt hasch eller marijuana, men den här gruppen utmärker sig genom att ungdomarna i större utsträckning missbrukade droger och hade begått betydligt fler narkotikarelaterade brott än de övriga programdeltagarna.

Enligt Moffitts teori utmärks de ungdomar som löper stor risk att fastna i långvarig kriminalitet inte bara av att de begår allvarligare våldsbrott eller allvarliga brott med ett tydligt brottsoffer, utan även av att de debuterar före tonåren. I den tredjedel av ungdomarna som ingår i någon av de mer belastade grupperna har 50 procent uppgivit en debutålder som är 12 år eller lägre för minst ett normbrott. I genomsnitt har ungdomarna med den lägre debutåldern begått 2,8 normbrott när de var 12 år eller yngre.

Det går inte att dra några långt gående slutsatser utifrån de uppgifter om debutålder som funnits tillgängliga i denna undersökning. Om man bortser från brottsprofiler och enbart ser till debutålder finns det ett svagt samband mellan tidiga problembeteenden och återfall i våldsbrott²¹, men inte till återfall generellt. Det går inte heller att skönja några samband mellan debutålder och enstaka brottstyper. Då man i stället tittar på den sammantagna problembilden, definierad av de fyra brottsaktivitetsprofilerna, får debutålder likväl betydelse. Detta undersöktes med hjälp av en statistisk metod för att pröva om det för ett värde (i det här fallet låg debutålder) finns fler eller färre individer än förväntat. Prövningen av hur variablerna brottsprofil och låg debutålder förhåller sig till varandra visar att det tycks finnas fler personer med tidigt debuterande kriminalitet bland ungdomarna i de mer belastade grupperna. Bland de mest belastade grupperna fanns signifikant fler personer än förväntat som har angivit 12 år eller yngre som debutålder, medan det i den minst belastade gruppen (grupp 1) fanns signifikant färre.²² Detta talar för att det finns en mer omfattande tidig kriminalitet bland de ungdomar som rapporterat omfattande vålds- och tillgreppsbrottslighet än bland ungdomarna i grupp 1.

Brottsaktivitetsprofiler och andra självrapporterade problem

De uppgifter Brå samlat in om självrapporterad psykisk hälsa, skolproblem och antisociala kamrater är inte helt jämförbara och inte lika omfattande som de liknande variabler som Moffitt använde när hon byggde upp sin teori. Men det är ändå av intresse att studera om de två grupperna med tonårstypiska problembeteenden skiljer sig från de två grupperna med mer omfattande allvarlig brottslighet. Det som då visar sig är att om man även inrymmer dessa områden i analysen, så förstärks bilden av att dessa fyra grupper har olika omfattande problem och olika risk för fortsatt långvarig kriminalitet.

- **Psykisk hälsa:** Som redovisats tidigare avvek programdeltagarna som helhet från jämförelsegruppen. Görs jämförelsen i stället för var och en av de fyra grupperna ser bilden annorlunda ut. För de pojkar som tillhör gruppen *Ungdomar med tonårstidstypiska problembeteenden* finns inga signifikanta skillnader i förhållande till jämförelsegruppen. De skiljer sig

²¹ Chi2 (1), p<.054.

²² På grund av det låga antalet individer i grupp 4 behandlade i denna jämförelse, liksom för samtliga dikotoma variabler, behandlades de två mer belastade grupperna (3 och 4) som en grupp med 64 individer. Sambandet mellan brottsprofil och låg debutålder undersöktes med hjälp av Exacon exakta cellvisa test, en statistisk metod för att signifikanspröva enskilda celler i flerfältstabeller, det vill säga ett sätt att testa om värdet i en cell är "atypiskt" högt eller lågt (Bergman & El-Khoury, 1987). Signifikansnivå sattes till 1 procent.

alltså inte när det gäller psykisk hälsa från en grupp jämnåriga ”vanliga” pojkar. För de programdeltagare som ingår i gruppen *Ungdomar med omfattande tonårstidstypiska problembeteenden* fanns signifikanta skillnader i förhållande till jämförelsegruppen när det gäller delskalan hyperaktivitet/uppmärksamhetsproblem. Ungdomarna i de två mest belastade grupperna avviker på denna skala i ännu större utsträckning och ligger dessutom signifikant högre än jämförelsegruppen på delskalan för uppförandestörning samt på den totala svårighetsnivån.²³

- **Skolproblem:** Även skolproblemen är olika omfattande i de fyra grupperna. Även i de mindre belastade grupperna förekommer dock problem med skolgången, vilket kan vara viktigt att uppmärksamma. Om det tillsammans med de tonårstidsbundna normbrotten också finns bristande skolkunskaper kan detta givetvis försämra möjligheterna att på sikt kunna leva ett socialt välanpassat liv.
- **Antisociala kamrater:** Det faktum att ungdomar i större utsträckning än vuxna begår brott i grupp får genomslag då skillnader i förekomsten av kamrater med antisociala beteenden studeras. Skillnaderna mellan de fyra grupperna återkommer när det gäller antalet antisociala nära vänner. Majoriteten av ungdomarna i de två mindre belastade grupperna har en eller två vänner som har haft problem med polisen på grund av brottslighet. I de mycket brottsaktiva grupperna anger en majoritet att de har fyra eller fler vänner som har haft problem med polisen på grund av brott.²⁴

Färre av de mindre belastade ungdomarna har tidigare haft kontakt med socialtjänsten

Det förhållandet att ungdomar som begår brott hanteras av socialtjänsten innebär att omfattningen av deras kriminalitet sätter spår i antalet kontakter med socialtjänsten. Det visar sig också att de skilda mönster de fyra grupperna uppvisar när det gäller problemtyngd utifrån självrapporterade uppgifter om kriminalitet och andra normbrytande beteenden i viss utsträckning återspeglas i uppgifterna om tidigare aktualitet hos socialtjänsten.²⁵ Eftersom enbart 16 individer ingick i grupp 4 behandlades de båda grupperna med mer omfattande och allvarlig kriminalitet här som en grupp med 64 individer (grupp 3 och 4). För tidigare aktualitet inom socialtjänsten finns det framför allt en stor skillnad mellan grupp 1 (gruppen med tonårstidsbunden kriminalitet) och grupp 3 och 4 (ungdomar med omfattande vålds- och tillgreppsbrott). Samtidigt visar dessa siffror att det i *samtliga* grupper finns en stor del som har uppvisat problem tidigare.

Grupp 1	Grupp 2	Grupp 3 & 4
34 %	46 %	53 %

Även när det gäller tidigare lagföringar (före den dom som ledde till programdeltagandet) finns skillnader mellan grupperna, men skillnaderna mellan grupp 2 (gruppen med omfattande tonårstypisk kriminalitet) och grupp 3 och 4 (grupperna med omfattande vålds- och tillgreppsbrott) var ganska små.

Grupp 1	Grupp 2	Grupp 3 & 4
12 %	34 %	41 %

²³ Jämförelserna gjordes med hjälp av parvisa t-test för oberoende grupper. Signifikansnivån sattes till 1 procent.

²⁴ Dessa jämförelser utgick från medianvärdet av hur många antisociala kamrater respektive hur många skolproblem programdeltagarna i de olika grupperna uppgav att de hade.

En prövning av hur tidigare aktualitet inom socialtjänsten respektive tidigare lagföringar ser ut i de olika grupperna visar att det finns statistiskt signifikanta skillnader. Ungdomar med tonårstidstypisk kriminalitet (grupp 1) var underrepresenterade bland dem som tidigare varit aktuella inom socialtjänsten och blivit lagförda. Ungdomar med omfattande allvarlig kriminalitet (grupp 3 och 4) var i stället överrepresenterade bland dem som varit aktuella inom socialtjänsten och tidigare lagförts. Grupp 2 utgjorde också i detta avseende en mellangrupp.

Andelen som återfaller följer samma mönster som lagföringarna före programmet

Som framgått tidigare i rapporten (s. 23) hade 41 procent av programdeltagarna totalt sett lagförts för nya brott 18 månader efter programstart, och 60 procent var registrerade som skäligen misstänkta för nya brott. Det mönster som kan ses i lagföringar före programmet finns också när det gäller registrerad brottslighet de första 18 månaderna efter programstart. Men även om det finns skillnader mellan grupperna så är också en stor andel av programdeltagarna i de två mindre belastade grupperna misstänka för nya brott under uppföljningsperioden. Andelen misstänkta för nya brott i de olika grupperna 18 månader efter programstart var följande:

Grupp 1	Grupp 2	Grupp 3 & 4
47 %	57 %	75 %

Av dem som är misstänkta för nya brott är det i grupp 1 (ungdomar med tonårstidstypisk kriminalitet) en mindre andel som misstänks för våldsbrott i förhållande till övriga grupper. En tredjedel av dem som misstänkts för nya brott har misstänkts för våldsbrott medan mer än hälften av misstänkarna för grupp 2 (ungdomar med omfattande tonårstidstypisk kriminalitet) och för grupp 3 och 4 (ungdomar med omfattande allvarlig kriminalitet) gäller våldsbrott. Andelen våldsbrott bland dem som misstänks för nya brott ser ut på följande sätt:

Grupp 1	Grupp 2	Grupp 3 & 4
32 %	51 %	60 %

Både för misstanke om nya brott och misstanke om nya våldsbrott följde skillnaderna mellan grupperna samma mönster som tidigare aktualitet inom socialtjänsten och tidigare lagföringar. Det fanns en statistiskt säkerställd skillnad som visar att grupp 1 var underrepresenterad bland dem som var misstänkta för nya brott samt nya våldsbrott. Ungdomar från grupp 3 och 4 var i stället överrepresenterade bland dem som var misstänkta för nya brott samt nya våldsbrott. Också här utgjorde grupp 2 en mellangrupp, med en återfallsfrekvens som sammanfaller med genomsnittet för samtliga programdeltagare.

Sammanfattande bild av de fyra grupperna

Den samlade bilden blir att de fyra grupperna tydligt skiljer sig åt när det gäller alla typer av problem, från grupp 1 som är minst belastad till grupp 4 som har den största problemtyngheten. Samtidigt är det inte är vattentäta skott mellan de fyra grupperna. I själva verket är det rimligt att tänka sig att ungdomarna i materialet uppvisar en glidande skala av allt högre andelar av tidig debut och grov, omfattande brottslighet och även andra sociala och psykiska problem.

Den analys som gjorts av undergrupper bland programdeltagarna tyder på att 30 procent av ungdomarna som tillhör grupperna 3 och 4 uppvisar en profil som tyder på att deras kriminalitet inte är tonårstidsbegränsad, utan riskerar att bli långvarig. Att dessa ungdomar har ett mer omfattande vårdbehov än vad de

fått i de studerade programmen är odiskutabelt. Men även bland de ungdomar som enligt självdeklarerade uppgifter främst har haft tonårstypiska beteenden (grupp 1 och 2), är det ganska många som uppvisar tecken på att deras kriminalitet måste tas på stort allvar. I grupp 1 är drygt en tredjedel och i grupp 2 nästan hälften kända av socialtjänsten sedan tidigare, och en stor del i båda dessa grupper misstänktes för nya brott 18 månader efter programstarten.

Om man på grupp-nivå skulle uttala sig om huruvida *någon* av de fyra grupperna ser mindre oroande ut när det gäller risken för att fastna i långvarig kriminalitet, är det egentligen endast för grupp 1, med mer begränsad tonårstidstypisk kriminalitet, som bilden ser lite mer positiv ut. Dessa ungdomar utgör en tredjedel av samtliga programdeltagare. Även om så många som 43 procent av ungdomarna i grupp 1 är misstänkta för nya brott efter programmet, så är de allra flesta av dem inte lagförda före programmet, och majoriteten har inte begått några våldsbrott, vare sig före eller efter programmet. Utifrån Moffitts teori skulle detta kunna tala för att de ännu inte tagit sig ur en intensiv tonårstidsbegränsad kriminalitet, men att de flesta av dem inte långsiktigt kommer att fastna i livslång kriminalitet.

Samtidigt är de olika delgrupperna inte så distinkt olika varandra att det på individnivå går att uttala sig om vilka av programdeltagarna som behöver mer genomgripande insatser för att inte fastna i kriminalitet. Det går alltså inte att på grundval av befintliga data ange problemprofiler som identifierar vilka av de unga lagöverträdarna som riskerar att fastna i brott och vilka som inte löper någon större sådan risk.

Det fanns inga skillnader i påverkansprogram mellan grupperna

Även om analysen av problembilden för ungdomarna som deltog i programmen inte ger något underlag för att ange vilka enskilda ungdomar eller grupper av ungdomar som behöver en viss typ av återfallsförebyggande insatser går det ändå att säga att åtminstone ungdomarna i de två mer belastade grupperna behöver mer omfattande insatser som reaktion på de brott de dömts för än enbart ett kortvarigt påverkansprogram. Trots de skillnader i problemprofil som finns mellan ungdomarna i de fyra grupperna går det som helhet inte att urskilja några systematiska skillnader i innehåll och omfattning i de program de olika grupperna fått del av. Till exempel har hälften av ungdomarna i de mer belastade grupperna deltagit i relativt korta program (6–10 tillfällen) och inte haft några andra insatser föreslagna i den vårdplan som låg till grund för överlämnandet. Detta förstärker bilden av att programmen inte föreslogs som insats på basis av en bedömning av den unges problemtyngd. Olikheter i de program som pojkar som ingår i studien har deltagit i beror på vilken kommun som genomförde programmet – inte på vilken problemtyngd och vilka vårdbehov som funnits bland dem.

Detta behöver dock inte innebära att de kommuner som ingår i undersökningen inte gjorde en differentiering av insatser utifrån behov. Till exempel hade 20 av de 49 kommunerna inga programdeltagare som tillhörde de mycket brottsaktiva grupperna. Detta kan innebära att dessa kommuner inte hade de mest belastade ungdomarna i sina program utan använde andra insatser för den här gruppen – även om det naturligtvis också kan vara så att det under datainsamlingsperioden enbart överlämnades ungdomar som inte hade så omfattande problem. Det är också möjligt att det bland de kommuner som ingår i undersökningen förekom att man använde olika typer av program utifrån hur belastade ungdomarna är, men detta är inget som ger genomslag i gruppen som helhet.

Slutligen har vi enbart kännedom om de insatser som gjordes inom ramen för påföljden och kan alltså inte uttala oss om socialtjänstens hela arbete med dessa ungdomar år 2004. Däremot förefaller påverkansprogrammen som sådana överlag inte ha varit anpassade efter problemtygden hos de unga.

Sammanfattande diskussion

De uppgifter om unga lagöverträdare och de påverkansprogram som de deltagit i tar sin utgångspunkt i situationen år 2004. Kommunernas påverkansprogram kan ha utvecklats sedan dess. Även om den bild som tecknas inte i alla delar är helt aktuell, kan uppgifterna och analysen bidra med kunskap som utgör ett tillskott till en initierad diskussion om socialtjänstens arbete med och för unga lagöverträdare.

De ungdomar som deltog i programmen har i allmänhet haft ganska omfattande problem. Förutom lagöverträdelser och andra normbrott rapporterade de diverse skolproblem samt svårigheter med hyperaktivitet, uppmärksamhet och uppförande. Nära hälften hade tidigare varit aktuella hos socialtjänsten och en tredjedel var tidigare lagförda. I många fall hade det antisociala beteendet debuterat redan före puberteten. De flesta hade en eller flera nära kamrater som liksom de själva hade haft kontakt med polisen på grund av brottslighet. Kort sagt finns det avsevärda antisociala problem bland programdeltagarna. Men projektet har också visat att problemtyngden är väldigt skiftande ungdomarna emellan, från tonårstidstypiska till betydligt allvarligare problem.

De undersökta påverkansprogrammen har i första hand uppfyllt de straffrättsliga krav som finns inom påföljdssystemet. Däremot har de knappast motsvarat den problemtyngd som har funnits bland programdeltagarna. Att de skillnader som finns i programdeltagarnas kriminalitet inte på något sätt återspeglas i programmens innehåll och omfattning förstärker bilden av att programmen inte utformats utifrån en bedömning av den unges totala situation och vårdbehov.

Att det inte tycks ha förelegat någon form av systematisk bedömning som grund för den insats som genomförts inom ramen för påföljden är anmärkningsvärt utifrån att det finns ett starkt empiriskt stöd för att kriminalitet i tonåren har sin bakgrund i helt olika typer av beteendeproblematik. De skillnader som finns bland programdeltagarna påminner om de skillnader som finns i den tonårstidsbegränsade respektive livslånga kriminaliteten. Den forskning som bland andra Moffitt (Moffitt et al, 2002) presenterat visar att det är påkallat med återfallspreventiva insatser även för ungdomar med en tonårstidsbegränsad kriminalitet. Utifrån detta kan majoriteten av de program som ingått i undersökningen inte sägas vara adekvata för det stora flertalet av de ungdomar som deltagit i dem.

Undersökningen visar att korta program utan några direkta evidensbaserade behandlingsinslag utnyttjades som ett dominerande inslag i överlämnandepåföljden även för den grupp ungdomar som hade en omfattande och allvarlig kriminalitet. Det är svårt att se på vilket sätt denna typ av program skulle kunna sägas utgöra någon form av vård för den tredjedel av programdeltagarna som tycks ha den typ av beteendeproblematik som kännetecknar en kriminalitet som riskerar att bli livslång.

Hur kan kommunerna förbättra sina program?

Det finns i dag starka krav på att socialtjänsten ska tillhandahålla bevisat effektiva insatser för ungdomar som begår brott. Målsättningen på sikt måste vara att påverkansprogram och andra insatser för ungdomar som döms för brott har vetenskapligt stöd. Men med tanke på socialtjänstens begränsade förutsättningar, rättsväsendets krav och den komplexa grupp som unga lagöverträdare utgör är det tveksamt om någon faktisk och varaktig förbättring kan åstadkommas genom att enbart fokusera på enskilda typer av interventioner.

Ta bort verkningslösa inslag, öka sådana som visat resultat

Utifrån de förutsättningar som finns inom ramen för påföljdssystemet är det svårt att ge konkreta förslag på hur kommunernas påverkansprogram bör vara utformade. Det man dock kan göra är att undvika sådant som visat inga eller dåliga resultat. Det finns till exempel vetenskapliga studier som visar att interventioner med huvudsakligt syfte att skrämja barn som begått brott, till exempel besök på fängelse, snarare kan ha negativ effekt²⁶ (Petrosino, Turpin-Petrosino och Buehler 2003, Lipsey 1992). Om de besök på sjukhus för att visa bilder på misshandelsskador, som ofta ingår i programmen, främst syftar till att skrämja ungdomarna, är det därmed inte heller särskilt troligt att de har någon brottsförebyggande effekt. Att börja använda metoder som i utländska studier visat positiva resultat kan vara praktiskt omöjligt för många kommuner. En liten kommun med någon enstaka 15–17-åring som döms för brott under ett år kan ha svårt att bygga upp de resurser och den specialistkompetens som dessa metoder kan kräva. Men även små kommuner bör ha möjlighet att utveckla sina program så att de inrymmer ett större inslag av till exempel kognitiva beteendetränande komponenter, och de bör också ha möjlighet att öka programmets längd.

Gör bättre bedömningar av den unges vårdbehov

Men varken påverkansprogram eller andra insatser för ungdomar som döms för brott har förutsättningar att ge bättre återfallsförebyggande effekter om inte insatserna är anpassade till den enskilde pojken eller flickans problem och behov. Att göra kvalificerade vårdbehovsbedömningar för ungdomar som underlag för ett påföljdsbeslut är dock i många fall ingen enkel uppgift för socialtjänsten. Nästan två tredjedelar av de ungdomar som fick påföljden överlämnande till vård inom socialtjänsten under år 2004 var inte tidigare kända av socialtjänsten. Att i dessa fall göra en kvalificerad utredning av den unges problembild och vårdbehov på de tio dagar som socialtjänsten vanligen har på sig för att skriva ett yttrande om vårdbehov till rätten, får ses som en i det närmaste omöjlig uppgift (Brå rapport 2002:19). Därtill kommer att det är svårt för små kommuner med mycket få 15–17-åringar som döms för brott att utveckla och bibehålla tillräcklig kompetens när det gäller vårdbehovsbedömningar. Om arbetet med unga lagöverträdare inte har någon större omfattning kan det bästa alternativet förmodligen vara att köpa kvalificerade bedömningar utifrån.

Öka tydligheten i arbetet med unga lagöverträdare

En av svårigheterna med socialtjänstens arbete med unga lagöverträdare är att insatsernas syfte ofta är otydligt och att det är oklart vilka grupper bland dessa ungdomar insatserna riktar sig till. Det visar inte minst resultaten från den här undersökningen. Förutsättningarna för att utveckla påverkansprogrammen skulle sannolikt förbättras om socialtjänsten bättre kunde formulera sitt uppdrag inom påföljdssystemet och bättre kunde ange målgruppen för olika insatser. Att kunna göra det är också en förutsättning för att på sikt kunna utveckla verksamheter där effekterna går att utvärdera.

Vad är socialtjänstens uppgift inom påföljdssystemet för unga lagöverträdare?

Att som inom påföljdssystemet för unga lagöverträdare försöka förena behandlande insatser med straffrättsliga principer om proportionalitet, förutsebarhet och konsekvens är inte enkelt. Lagändringarna år 1999 syftade huvudsakligen till att stärka den straffrättsliga sidan av påföljden ”överlämnande till vård inom

²⁶ Verksamheter av detta slag brukar i USA benämnas ”Scared straight”.

socialtjänsten”. Det kom att innebära att socialtjänsten i allt högre grad sett det som sin uppgift att ge insatser som snarare är relaterade till brottets grovhet än till den unges vårdbehov. Oklarheten kring vad som egentligen är socialtjänstens uppgift när den unge överlämnas till vård återspeglas också i många av de program som ingått i undersökningen. Det som fyller en funktion som en samhällets gränssättning mot den unge och motsvarar rättsväsendets krav är inte helt självklart en insats som har någon egentlig återfallspreventiv potential.

De ändringar i lagen som infördes år 2007 syftar delvis till att renodla vilka av socialtjänstens insatser inom påföljdssystemet för unga som ska tillgodose ett vårdbehov (ungdomsvård) och vilka som främst ska ha en gränssättande funktion och vars omfattning ska vara relaterat till brottets grovhet (ungdomstjänst). Därmed torde socialtjänsten ha fått bättre förutsättningar att utveckla bra återfallsförebyggande insatser inom ramen för påföljden ungdomsvård: de kan bättre koncentrera sig på ungdomarnas vårdbehov och behöver i mindre utsträckning kombinera detta perspektiv med ett straffrättsligt perspektiv. För att denna förändring ska fungera som tänkt är det som tidigare nämnts viktigt att socialtjänsten utvecklar sin kompetens att bedöma vilka ungdomar som behöver vård och vilka som klarar sig med ungdomstjänst.

Systematisk och tydlig dokumentation

Om socialtjänsten tydligare och mer medvetet formulerar sig kring uppdraget, målgruppen och insatserna, förbättras också deras möjligheter att följa upp det egna arbetet. Även om det inte finns förutsättningar att göra mer omfattande utvärderingar torde det i varje kommun vara möjligt att upprätta en systematisk dokumentation av yttranden och vårdplaner för att långsiktigt få en tydligare bild av vilka insatser som föreslås för vilka ungdomar och på vilka grunder. Utifrån en sådan dokumentation är det enklare att granska det egna arbetet med unga lagöverträdare och det blir också möjligt att bygga upp en kunskapsbas som inte går förlorad när en socialsekreterare slutar eller byter arbetsuppgifter. Det blir också möjligt att relatera det egna arbetet till aktuell forskning. En tydlig dokumentation av arbetet underlättar också för socialtjänsterna i olika kommuner att utbyta erfarenheter med varandra, och kan göra det möjligt att sammanställa kunskap och bedriva forskning på nationell nivå. Att bättre kunna förmedla hur arbetet bedrivs förbättrar också möjligheterna till en fungerande kommunikation och ett bra samarbete med till exempel rättsväsendet och politiska beslutsfattare.

Referenser

- Andrews, D. A. & Bonta, J. (1998) *The psychology of criminal conduct*. (2nd Ed). Cincinnati, OH: Anderson.
- Barnoski, L. (2004). *Outcome Evaluation of Washington State's Research-Based Programs for Juvenile Offenders*. Document 04-01-1201. Finns på www.wsipp.wa.gov.
- Bergman, L. R. & El-Khoury, B. M. (1987). EXACON - a Fortran 77 program for the exact analysis of single cells in a contingency table. *Educational and Psychological Measurement*, 47,155-161.
- Bergman, L.R. (1996). A pattern-oriented approach to studying individual development: Snabshots and processes, In R.B. Cairns, L.R. Bergman, K.J. Kagan (Eds.) *Methods and models for studying the individual* (83-121). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Bergman L.R. & El-Khoury, Bassam M. (1998). *Sleipner. A statistical package for pattern-oriented analyses*. Department of Psychology, Stockholm University, Stockholm.
- Bergström, G. (2003). *Kriminalitet som livsstil*. Stockholm: Mareld
- Bonta, J., Wallace-Capretta, S. & Rooney, J. (2000) A quasi-experimental evaluation of an intensive rehabilitation program. *Criminal Justice and Behavior*, 27, 312-329.
- Brottsförebyggande rådet (2002). *Vad händer med unga lagöverträdare?* Rapport 2002:19. Stockholm: Brå. Fritzes.
- Brottsförebyggande rådet (2005). *Stöld, våld och droger bland ungdomar i årskurs nio*. Rapport 2005:04. Stockholm: Brå.
- Brottsförebyggande rådet (2005). *Vård för unga lagöverträdare*. Socialtjänstens insatser. Rapport 2005:13. Stockholm: Brå.
- Brottsförebyggande rådet (2006). *Ungdomar och brott åren 1995-2005*. Rapport 2006:7. Stockholm: Brå.
- Dowden, C. & Andrews, D. A. (2000) Effective correctional treatment and violent reoffending: A meta-analysis. *Canadian Journal of Criminology*, 42, 449-467.
- Goodman, R. (1997). The Strengths and Difficulties Questionnaire: A Research Note. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 38, 581-586.
- Goldstein, A., Glick, B. & Reiner, S. (1987) *Aggression Replacement Training*. Champaign, Ill: Research Press.
- Gundersen, K. & Svartdal, F. (2006). Aggression replacement training in Norway: outcome evaluation of 11 Norwegian student projects. *Scandinavian journal of educational research*, 50, 63-81.
- Holmqvist, R., Hill, T. & Lang, A (2005). *Ger ART bättre behandlingseffekter: Utvärdering av metoder på tre ungdomshem*. Rapport. Stockholm: Statens Institutionsstyrelse.
- Howell, J.C., & Lipsey, M.W. (2004). A practical approach to evaluating and improving juvenile justice programs. *Juvenile and Family Court Journal*, 2004, 55(1), 35-48.
- Landenberger, N.A. & Lipsey, M.W. (2005). The Positive Effects of Cognitive-Behavioral Programs for Offenders: A Meta-Analysis of Factors Associated with Effective Treatment. *Journal of Experimental Criminology*, 1(4), 451-476.
- Loeber, R. & Farrington, D. P. (Eds) (1998). *Serious and violent juvenile offenders: Risk factors and successful intervention*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

- Leeman, L. W., Gibbs, J. C. & Fuller, D. (1993). Evaluation of a multi-component group treatment program for juvenile delinquents. *Aggressive Behavior*, 19, 281–292.
- Lipsey, M. W. (1992). The effect of treatment on juvenile delinquents: Results from meta-analysis. In F. Loesel, D. Bender, & T. Bliesener (Eds.), *Psychology and law: International perspectives* (131–143). Berlin, NY: Walter de Gruyter.
- Lipsey, M.W. (1995). What do we learn from 400 research studies on the effectiveness of treatment with juvenile delinquents? In J. McGuire (Ed.). *What works? Reducing reoffending* (63–78). NY: John Wiley.
- Lipsey, M.W. (1999). Can rehabilitative programs reduce the recidivism of juvenile offenders? An inquiry into the effectiveness of practical programs. *Virginia Journal of Social Policy & the Law*, 1999, 6(3), 611–641.
- Långström, N. (2003). *Att bedöma risk för fortsatt antisocialt utagerande hos unga med känt antisocialt beteende: En kunskapsöversikt*. Rapport. Stockholm: Statens Institutionsstyrelse (SiS).
- Moffitt, T. E. (1993). Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior. *Psychological Review*, 100, 674–701.
- Moffitt, T.E., Caspi, A., Dickson N., Silva, P. & Stanton, W. (1996). Childhood-onset versus adolescent onset antisocial conduct problems in males: Natural history from ages 3 to 18 years. *Development and Psychopathology*, 8 (2), 399–424.
- Moffitt, T. E., Caspi, A., Harrington, H., & Milne, B. J., (2002) Males on the life-course persistent and adolescence-limited antisocial pathways: follow-up at age 26. *Development and Psychopathology*, 14, 179–207.
- McGuire, J. & Priestley, P. (1995) Reviewing ‘What works’: Past, Present and Future. In J. McGuire (Ed.), *What works: Reducing reoffending*. New York: Wiley.
- Petrosino A, Turpin-Petrosino C, och Buehler J (2003). ‘Scared Straight’ and other juvenile awareness programs for preventing juvenile delinquency (Updated C2 Review). *The Campbell Collaboration Reviews of Intervention and Policy Evaluations* (C2-RIPE). Philadelphia, Pennsylvania. Campbell Collaboration.
- Proposition 2005/06:165. *Ingripanden mot unga lagöverträdare*.
- Reid, W. J. & Hanrahan, P. (1981) The effectiveness of social work: recent evidence. In E. M. Goldberg & J. Connelly (Eds), *Evaluative Research in Social Care*. London: Heinemann.
- Rønning, J. A., Handegaard, B. H., Sourander, A. & Mørch, W.-T. (2004). The Strengths and Difficulties Self-report Questionnaire as a screening instrument in Norwegian community samples. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 13, 73–82.
- Smedje H., Broman J. E., Hetta J., von Knorring A. L. (1999). Psychometric properties of a Swedish version of the ”Strengths and Difficulties Questionnaire”. *European Child and Adolescent Psychiatry*, 8, 63–70.
- SOU 2004:122. *Ingripanden mot unga lagöverträdare*. Betänkande av Ungdomsbrottsutredningen. Stockholm: Fritzes.
- Torstensson Levander, M. & Gustavson, B. (2004). *Utvärdering av påverkansprogrammet Vägvalet*. Malmö Högskola & Lunds Universitet. Stencil.
- Walters, G. D. (1990). *The criminal lifestyle: patterns of serious criminal conduct*. Newbury Park, CA: Sage Publications.

Bilagor

Bilaga 1. Datainsamling

Rekrytering av kommuner

Inbjudan till att delta i Brå:s projekt om påverkansprogram skickades till de kommuner som i en enkät från Brå:s medlingskansli uppgivit att de bedrev påverkansprogram för unga lagöverträdare. Det huvudsakliga syftet för denna publicerade enkätundersökning var att kartlägga förekomsten av medling i landets kommuner. Enkäten skickades till samtliga kommuner och svar inkom från 266 av Sveriges 290 kommuner.

I storstäderna Stockholm, Göteborg och Malmö hade enkäten inte gått ut till de enskilda stadsdelarna utan besvarats på kommunövergripande nivå. Efter som programverksamheterna bedrevs av stadsdelarna skickades förfrågan om att delta i projektet dock till varje enskild stadsdel. Till stadsdelarna skickades alltså förfrågan utan att det fanns kännedom om ifall stadsdelen hade programverksamheter för unga lagöverträdare eller inte. Förfrågningar om att delta i undersökningen skickades till de 121 kommuner som i enkäten uppgivit att de hade påverkansprogram samt till de sammanlagt 47 stadsdelarna i Stockholm, Göteborg och Malmö. Totalt tillfrågades alltså 168 kommuner och stadsdelar.

Då det finns stora skillnader i organisationen såväl av själva socialtjänsten som av arbetet med unga lagöverträdare adresserades kuverten till socialnämndens ordförande och IFO-ansvarig. I detta utskick ombads de att vidarebefordra informationen om projektet och inbjudan att delta till den som var ansvarig för programverksamheterna för unga lagöverträdare. Detta framstod som det bästa möjliga alternativet även om det inte skulle innebära att alla inbjudningar nådde rätt person. Till de kommuner och stadsdelar som inte svarade skickades e-post till kommunens registrator för vidarebefordran till IFO-ansvarig och socialnämndens ordförande. Med de kommuner som efter denna påminnelse inte besvarade inbjudan, togs telefonkontakter för att försöka nå den som var ansvarig för arbetet med unga lagöverträdare. I 23 av kommunerna (14 procent av samtliga tillfrågade kommuner och stadsdelar) gick det trots upprepade försök antingen aldrig att få kontakt med den som svarade för arbetet med unga lagöverträdare eller att över huvud taget få korrekta uppgifter om vem som var ansvarig. Samtliga av storstädernas stadsdelar svarade på inbjudan till att delta i undersökningen.

Kommuner som valde att inte delta

Bland de kommuner och stadsdelar som tackade nej till att delta var de vanligaste skälen att man inte har någon programverksamhet eller att man tycker att man har för få ungdomar i program för att det ska vara meningsfullt att delta. Skäl redovisas i detalj i nedanstående tabell.

Tabell 1. Antal kommuner där det inte gick att få tag på någon ansvarig för arbetet. Antal kommuner och stadsdelar som tackade nej samt de skäl som angavs till att inte delta i projektet.

Kommuner	I 23 kommuner går det inte att få tag i någon ansvarig trots upprepade förfrågningar, 19 har ej något program trots att de angivit detta i enkäten, 8 tackar nej på grund av att de inte har passande verksamheter/för få ungdomar.
Stockholm (18 stadsdelar)	6 tackar nej: 2 har inget program, 2 inga som döms använder programmet, 2 har ej utrymme för att delta.
Göteborg (21 stadsdelar)	14 tackar nej: 9 för att de inte har något program, 5 för att de tycker att de inte har passande verksamhet eller för få ungdomar, 1 har ej gått att få något svar ifrån.
Malmö (9 stadsdelar)	5 har ej program.

Initialt uttryckte ett 90-tal av de tillfrågade kommunerna och stadsdelarna intresse för att delta. Av dessa deltog sedan ett 70-tal aktivt under hela eller delar av datainsamlingen. Under den 10 månader långa inkluderingsperioden hade 49 av dessa kommuner ungdomar som deltog i program och som samtyckte till att delta. Det var i en del fall svårt att upprätthålla en kontinuerlig kontakt med kommunerna. En del kommuner har gått in i och ut ur projektet och för ett fåtal kommuner har det ibland varit oklart om de deltagit eller inte. En del kommuner har under programmets gång meddelat att de inte längre har möjlighet att delta på grund av personalbyte, programbyte eller för få ungdomar i program.

Inkludering av ungdomar i undersökningen

Datainsamlingen administrerades med hjälp av de personer som ansvarade för programmet i respektive kommun. I samband med att datainsamlingen påbörjades deltog representanter för samtliga deltagande kommuner i något av de sju möten som hölls på olika platser i Sverige. Syftet med dessa möten var att informera om rutiner för hur ungdomar skulle tillfrågas om deltagande i undersökningen, innebörden av informerat samtycke samt om hur rutinerna för datainsamling såg ut.

I kommuner som deltog inkluderades ungdomar i studien under de första 10 månaderna 2004. Under den perioden skulle i de här kommunerna samtliga ungdomar som deltog i program som en del av påföljden överlämnande till vård inom socialtjänsten tillfrågas om deltagande i undersökningen.

Totalt tillfrågades 261 ungdomar under inkluderingsperioden. Om man utgår från Brå:s kartläggning av vårdplanerna för de första 6 månaderna 2004 (Brå 2005:13) där 36 procent av vårdplanerna innehåller påverkansprogram och utifrån detta uppskattar hur många som gått i program under datainsamlingsperioden, det vill säga de första 10 månaderna, utifrån antalet överlämnade denna period blir antalet 720 personer. Detta innebär att 36 procent av alla som gått i program har blivit tillfrågade om deltagande i projektet. 85 procent, 221 personer, har samtyckt till att delta. Ärendet har gått tillbaka till åklagare för en person som därför utgått och för 2 personer har det trots upprepade försök inte gått att få in erforderliga uppgifter från den aktuella kommunen.

Det har av praktiska skäl varit omöjligt att ha fullständig kontroll över hur många ungdomar som under datainsamlingsperioden deltagit i program i de kommuner som ingått i undersökningen. Totalt finns kännedom om att 8 personer i de kommuner som deltagit inte har tillfrågats. Anledningen till detta kan till exempel ha varit att programansvarig bedömt insatsen som för kort för att det ska vara lämpligt att också genomföra utvärderingen. En annan anledning har varit att situationen i överlämnandet har varit alltför ansträngd för att man också ska vilja fråga om deltagande i undersökningen. En tredje att det har funnits andra praktiska omständigheter som gjorde att den unge inte tillfrågades.

Eftersom det antal ungdomar som tillfrågats uppskattas motsvara en tredjedel av de ungdomar som deltagit i påverkansprogram i hela landet under den aktuella perioden, har undersökningen fångat in en förhållandevis stor andel av de ungdomar som gått i program. Detta trots de svårigheter som har funnits när det gäller rekryteringen av kommuner. De deltagande kommunerna har också en förhållandevis god geografisk spridning och består av allt från storstädernas stadsdelar och större städer som Uppsala och Örebro, till medelstora och små kommuner.

Rutiner för datainsamling

För att kunna ha kontroll över vilka kommuner som hade ungdomar i program och hur många som blivit tillfrågade instruerades ansvariga socialsekreterare att kontakta Brå för varje person som blev aktuell för program. När de gjorde detta skickades från Brå ett kuvert som innehöll instruktioner och allt material som behövdes för datainsamlingen.

Under inkluderingsperioden fick presumtiva programdeltagare och deras föräldrar skriftlig information om undersökningen innan programmet började. I samband med att programmet påbörjades fick programdeltagaren av programansvarig ytterligare en skriftlig information om projektet. Av denna framgick bland annat att deltagande i projektet inte skulle påverka deltagandet i programmet, att data skulle behandlas konfidentiellt och inte skulle vara tillgängliga för till exempel socialtjänst eller polis. Skriftligt samtycke inhämtades och vidarebefordrades till Brå. För de ungdomar som inte samtyckte rapporterade programansvarig till Brå enbart att man tillfrågat en person som inte samtyckt till att delta.

De ungdomar som samtyckte till att delta fyllde innan programmet påbörjades i ett frågeformulär som innan det överräcktes försågs med en kod bestående av den unges första bokstav i förnamnet, sista bokstav i efternamnet, födelseår och födelsedag samt målnumret för den dom som aktualiserat påföljden. Ansvarig socialsekreterare fanns tillgänglig för att svara på eventuella frågor men tog inte del av programdeltagarens svar. Tillsammans med formuläret fick programdeltagaren också ett till Brå adresserat kuvert som det ifyllda formuläret lades ner i. Den unge förslöt själv kuvertet och gav det till ansvarig socialsekreterare som sedan skickade det till Brå.

Under programmets gång dokumenterade programansvarig i en programdagbok vad varje tillfälle innehöll, hur länge det pågick och vilka som deltagit utöver den unge. Här dokumenterades också om programdeltagaren uteblivit från ett planerat programtillfälle. Utöver dessa uppgifter dokumenterades också bland annat om programmet varit individanpassat eller ej, hur många tillfällen som planerats, hur många som genomförts samt eventuella avbrott och vad som i så fall orsakat dessa. Dessa formulär försågs också med den personkod som angivits på självrapporteringsformuläret. Utifrån det målnummer som angivits på självrapporteringsformuläret begärdes slutligen den aktuella domen in från tingsrätten.

Bilaga 2. Huvudbrott i aktualiserande lagföring

Tabell 1. Huvudbrott i aktualiserande lagföring för den undersökta gruppen, av alla pojkar som under de första 6 månaderna 2004 dömts till överlämnande med påverkansprogram respektive annan öppenvård i vårdplanen samt av alla överlämnade under denna period.

	Undersökt grupp Procent (antal)	Samtliga i påverkansprogram Procent (antal)	Samtliga överlämnade Procent (antal)
Våldsbrott	34,4 (65)	36,7 (158)	33,0 (399)
Sexualbrott	1,0 (2)	0,5 (2)	1,1 (13)
Tillgreppsbrott	34,9 (66)	36,9 (159)	37,3 (451)
Rån	5,3 (10)	4,6 (20)	5,0 (61)
Bedrägeri	4,2 (8)	4,6 (20)	5,2 (63)
Brott mot allmänhet och stat	5,3 (10)	7,0 (30)	7,3 (88)
Trafikbrott	3,2 (6)	1,6 (7)	1,6 (19)
Rattfylleri	4,2 (8)	0,5 (2)	0,5 (6)
Narkotikabrott	2,1 (4)	2,8 (12)	3,6 (44)
Skadegörelse	4,2 (8)	3,7 (16)	4,5 (54)
Övrigt	1,0 (2)	1,2 (5)	0,8 (10)
Totalt	100 (189)	100,0 (431)	100 (1 208)

Bilaga 3. Frågor om skolsituation

Följande frågor ställdes om den unges skolsituation. Frågorna besvarades med ja eller nej.

- Har misslyckats i skolan
- Har skolkat i många ämnen
- Har varit skoltrött
- Har haft svårt att hänga med i undervisningen
- Har varit omotiverad att göra bra ifrån sig i skolan
- Skolan har varit tråkig
- Har haft problem med lärare
- Har haft svårt med att läsa
- Har haft svårt med matematik
- Har använt sjukdom som ett sätt att slippa skolan
- Har betett sig störande i klassen
- Har struntat i att läsa läxor
- Har haft svårt att lära sig
- Har blivit mobbad
- Har mobbat andra

Bilaga 4. Imputering av bortfall

Efter preliminära analyser av data inkluderades frågor rörande följande normbrott i de fortsatta analyserna:

- Skolkat
- Druckit sig berusad
- Stulit i affär, varuhus
- Vandaliserat
- Klottrat
- Kört bil, mc utan körkort
- Stulit cykel, moped, mc
- Inbrott i bostad eller byggnad
- Tagit väska, plånbok
- Stulit bil
- Rymt hemifrån
- Tänt eld
- Hotat, trakasserat, mobbat
- Slagit, skadat djur
- Slagit, skadat person
- Påbörjat slagsmål
- Rånat
- Använt hasch eller marijuana
- Använt andra droger än hasch och marijuana
- Sålt hasch eller marijuana
- Sålt andra droger än hasch och marijuana

Ungdomarna tillfrågades om de gjort den aktuella handlingen någon gång i livet. Varje fråga besvarades med något av alternativen:

Ingen (0), 1–2 (1), 3–5 (2), 6–10 (3), fler än 10 ggr (4) samt vid vilken ålder de gjorde detta första gången.

Fullständiga data för dessa frågor fanns för 171 individer. En begränsad ersättning av bortfall genomfördes med hjälp datorprogrammet Sleipner (Bergman & El-Khouri, 1998). Gränsen för hur många värden som skulle ersättas sattes till en item, det medför att ersättningen endast gällde individer med bortfall på en fråga. Tvillingmetoden användes, vilket innebär att för varje individ med bortfall letar dataprogrammet efter den individ med fullständiga data vars svarsprofil är mest lik svarsprofilen för individen med bortfall. Om ”tvillingens” profil ligger på ett större avstånd än ett i förväg angett gränsvärde, i detta fall en euklidisk distans på 1.0, genomförs ingen imputering. Om avståndet mellan profilerna är mindre ersätts bortfallsvärdet hos individen ifråga med motsvarande värde från ”tvillingen”. Avstånden är beräknade med standardiserade värden. Ersättningen på itemnivå gjordes för 18 individer av 23 möjliga. Genom denna ersättning erhöles kompletta data för 189 individer.

Bilaga 5. Principalkomponentanalys

För att få en mer meningsfull bild av ungdomarnas problembeteenden analyserades först deras svar med hjälp av så kallad faktoranalys. I en faktoranalys undersöks korrelationen, det statistiska sambandet, mellan svaren. Det vill säga hur olika svar ”hänger ihop” med varandra. De svar, i det här fallet olika problembeteenden, som hamnar i samma faktor tenderar att följas åt. Det vill säga om man har begått en handling i en faktor så är sannolikheten hög för att man också begått andra handlingar i samma faktor. Genom att använda sig av faktoranalys blir det möjligt att få en bild av hur de här problembeteendena hänger ihop i den undersökta gruppen i stället för att bara titta på i vilken utsträckning ungdomarna gjort sig skyldiga till vissa enstaka handlingar. Den metod som användes var principalkomponentanalys med varimax rotation. Analysen resulterade i tre teoretiskt meningsfulla faktorer (komponenter) vilka samtliga hade eigenvalues över 1.0. Den förklarade variansen för dessa tre faktorer var 51 procent. Principalkomponentanalysen genomfördes både med och utan de fall där data ersatts, i båda analyserna erhöles i princip samma resultat. Faktorerna benämndes Vålds- och tillgreppsbrottslighet, Tonårstidstypiska problembeteenden samt Narkotika-relaterade brott. Nedan redovisas faktorladdningar över 0.4 för de tre faktorerna.

Tabell 1. Resultat principalkomponentanalys. Faktorer och faktorladdningar >0,4 för respektive item.

Fråga	Vålds och tillgreppsbrottslighet	Tonårstidstypiska problembeteenden	Narkotika-relaterade brott
Hotat, trakasserat, mobbat	770		
Påbörjat slagsmål	715		
Använt våld för att få pengar eller värdesaker	705		
Slagit eller skadat någon	673		
Stulit cykel, moped eller mc	657		
Brutit dig in i bostad eller byggnad	645		
Tänt eld	595		
Stulit bil	539		
Tagit väska eller plånbok från okänd	529		
Kört bil eller mc utan körkort	506	427	
Slagit eller skadat djur	481		
Skolkat		652	
Druckit dig berusad		621	
Stulit i affär el varuhus		585	
Klottrat		557	
Skadegörelse/vandalism		545	
Rymt hemifrån		486	
Sålt hasch el marijuana			844
Använt andra droger än hasch och marijuana			786
Sålt andra droger			742
Använt hasch eller marijuana		433	697

Bilaga 6. Klusteranalys

För att undersöka om det fanns olika problembeteendeprofiler med avseende på självskattat normbrytande och kriminellt beteende användes faktorpoängen (standardiserade värden för varje item inom respektive faktor summerades). De standardiserade faktorpoängen för de tre faktorerna användes sedan i klusteranalysen.

Den metod som användes för klusteranalysen var hierarkisk klusteranalys, Ward's metod. Metoden slår ihop kluster stegvis. För varje hopslagning slås två kluster samman som ger den minsta ökningen i felkvadratsumman. En icke optimal klusterlösning kan ha nåtts om det finns en plötslig större ökning i en tidigare regelbunden jämnt ökande sammanslagningskoefficient (Bergman, 1996). I klusteranalysen fanns mycket tydligt sådant "språng" mellan kluster 4 och 5. Därför valdes fyraklusterlösningen. För den klusterlösning som väljs bör den förklarade felkvadratsumman överskrida 67 procent (Bergman, 1996). För den valda klusterlösningen var den förklarade felkvadratsumman 72 procent. Nedan redovisas medelvärden och standardavvikelser för de tre faktorerna för respektive kluster.

Tabell 1. Medelvärde och standardavvikelser för de summerade faktorpoängen för respektive kluster.

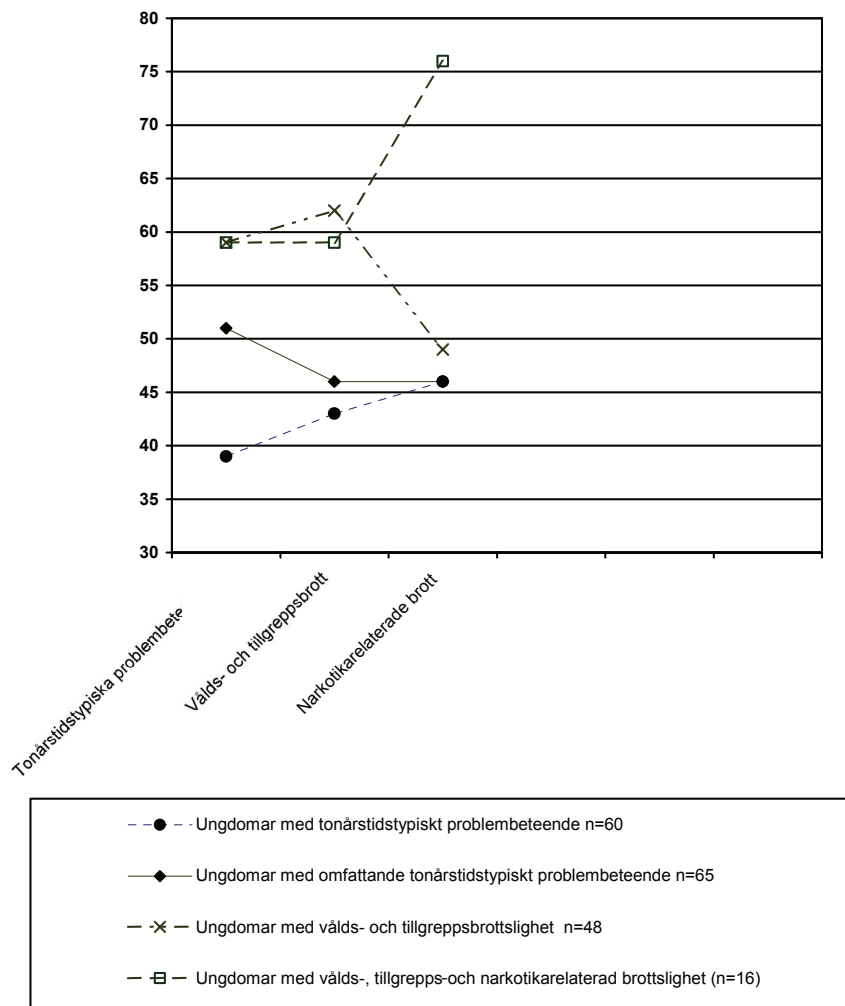
	Ungdomar med tonårstids-typiskt problembeteende (n=60)	Ungdomar med omfattande tonårstidstypiskt problembeteende (n=65)	Ungdomar med vålds- och tillgreppsbrottslighet (n=48)	Ungdomar med vålds-, tillgrepps- och narkotikarelaterad brottslighet (n=16)
Tonårstidstypiska regelbrott	38,99 (03,58)	51,00 (04,82)	59,23 (07,00)	58,57 (08,54)
Vålds- och tillgreppsbrott	42,97 (03,42)	45,49 (03,36)	61,74 (07,96)	58,70 (12,60)
Narkotarelaterade brott	46,27 (01,31)	46,23 (01,00)	49,23 (03,79)	76,40 (09,40)

Redovisningen ovan ger enbart information om hur de olika grupperna förhåller sig till varandra. I tabell 2 redovisas förekomsten av olika beteenden inom var och en av faktorerna för de olika grupperna.

Tabell 2. Medianvärde för antal regelbrott inom de tre faktorerna för var och en av de fyra brottsaktivitetsprofilerna.

	Ungdomar med tonårstids-typiskt problembeteende (n=60)	Ungdomar med omfattande tonårstidstypiskt problembeteende (n=65)	Ungdomar med vålds- och tillgreppsbrottslighet (n=48)	Ungdomar med vålds-, tillgrepps- och narkotikarelaterad brottslighet (n=16)
Tonårstidstypiska regelbrott	2 av 6	4 av 6	5 av 6	5 av 6
Vålds- och tillgreppsbrott	2 av 11	4 av 11	8 av 11	8 av 11
Narkotarelaterade brott	0 av 4	0 av 4	2 av 4	4 av 4

Hur gruppernas medelvärden förhåller sig till varandra illustreras i figur 1.

Figur 1. Medelvärdesprofiler för de fyra klustren. Den genomsnittliga faktorpoängen inom respektive faktor har transformerats till T-poäng (medel 50, standardavvikelse 10).

Bilaga 7. Antisociala kamrater och skolproblem i de fyra klustren

Tabell 1. Medianvärde för hur många nära vänner man angett som har haft problem med polisen på grund av brottslighet respektive narkotika.

	Ungdomar med tonårstids-typiskt problembeteende (n=60)	Ungdomar med omfattande tonårstidstypiskt problembeteende (n=65)	Ungdomar med omfattande vålds- och tillgrepps-brottslighet (n=48)	Ungdomar med omfattande vålds-, tillgrepps- och narkotikarelaterad brottslighet (n=16)
Antal nära vänner som haft problem med polisen på grund av brottslighet	1	2	4	5 eller fler
Antal nära vänner som haft problem med polisen på grund av narkotika	0	1	2	4

Tabell 2. Medianvärde för antalet angivna skolproblem i de olika klustren.

	Ungdomar med tonårstids-typiskt problembeteende (n=60)	Ungdomar med omfattande tonårstidstypiskt problembeteende (n=65)	Ungdomar med omfattande vålds- och tillgrepps-brottslighet (n=48)	Ungdomar med omfattande vålds-, tillgrepps- och narkotikarelaterad brottslighet (n=16)
Antal skolproblem	5	7	9	9